

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Akcenat sela Ortiješa; O jeziku letopisa fra Nikole
Lašvanina; Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića;
Prilozi za proučavanje oblika negacija u jeziku
rromani**

**Peco, Asim; Mlađenović, Aleksandar; Kuna, Herta; Uhlik, Rade
Vuković, Jovan**

1961

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/aa6e843e-f3c5-411a-89fc-681f690c4790>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA
KNJIGA X

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA
KNJIGA 7.

ASIM PECO
AKCENAT SELA ORTIJEŠA

ALEKSANDAR MLADENović
O JEZIKU LETOPISA FRA NIKOLE LAŠVANINA

HERTA KUNA
NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SITOVIĆA

RADE UHLIK
PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA
NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

SARAJEVO
1961

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA
KNJIGA X

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA
KNJIGA 7.

ASIM PECO

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

ALEKSANDAR MLADENović

O JEZIKU LETOPISA FRA NIKOLE LAŠVANINA

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SIToviĆA

RADE UHLIK

PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA
NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

SARAJEVO

1961

Urednik
JOVAN VUKOVIĆ,
redovni član Naučnog društva NRBH

S A D R Ź A J

	Strana
<i>Asim Peco:</i>	
Akcenat sela Ortiješa	5—51
<i>Aleksandar Mladenović:</i>	
O jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina	53—123
<i>Herta Kuna:</i>	
Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića	125—177
<i>Rade Uhlik:</i>	
Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku RRomani	179—218

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SITOVIĆA

1. Od svih franjevaca Bosne argentinske fra Lovre Sitović ima, vjerovatno, najinteresantniju biografiju. Mada je rođen u muslimanskoj porodici u Ljubuškom, još kao dijete dopao je u ruke bosanskim franjevcima, i to je usmjerilo čitav njegov kasniji razvoj. Inače je poznat pod imenom fra Lovro Ljubuški; Maretić ga samo tako pominje u svojoj »Istoriji hrvatskog pravopisa...«, a za jezik njegova spisa kaže da je »kao i u drugim Dalmatinaca onoga vremena« (str. 177). Godinu njegova rođenja ne pominje nijedan autor, ali se zna da je umro 1729. u Splitu, prema navodima Vukovarskog nekrologija.

Njegov preobražaj od muslimana u franjevca odigrao se na sljedeći način.

Za vrijeme bečkog rata¹ Dalmatinac Šimun Talaić zarobio je njegova oca, koji onda dade sina za taoca. Dijete je Talaić smjestio kod fra Ilije Mamića, koji iskoristi vrijeme zatočeništva da ga pokatoliči. Pošto mu je to uspelo, mladi Sitović, vrativši se po otkupu kući, riješi se i pobjegne natrag franjevcima, te se ubrzo i zaređi. Kasnije je fra Lovro šest godina vršio u bogoslovlju lektorsku službu, pa je stekao i titulu Lector Theologiae sexennalis. Prema Šurminu (Povijest književnosti hrvatske i srpske, str. 121), bio je šest godina učitelj u Šibeniku, a poslije i u nadbiskupskom sjemeništu. Nekoliko njegovih knjižica je štampano, ali za njegova života objavljene su samo Pisna od pakla (Mleci, 1727) i Gramatika latino-ilirika (Mleci, 1713); ostale dvije: »Nauk krstjanski« i »Promišljanja i molitve, koje se čine i govore čineći put križa«, štampane su poslije njegove smrti, u Budimu 1734. g.

Već pri prvom pregledu jezika njegovih djela zapažaju se izvjesne razlike u odnosu prema jeziku većina ostalih franjevačkih pisaca, koji su dobrim dijelom porijeklom Bosanci. Pošto je Sitović iz zapadne Hercegovine, jasno je da će i jezik njegovih djela odražavati karakteristike njegova govora, upravo govora Ljubuškog i njegove okoline, iako nisu isključena ni manja ili veća odstupanja pod uticajem jezika tadanje franjevačke literature i literature dalmatinskih štokavskih pisaca.

¹ Matković, Bibliografija bosanskih franjevaca, str. 35.

Najznačajniji spisi za proučavanje njegova jezika su, svakako, Pisna od pakla i Gramatika, dok su ostale dvije knjižice, koje su izdate poslije njegove smrti, manje vjerodostojni svjedoci, s obzirom da više nije bilo učešća pisca u konačnom redigovanju teksta. Pored navedenih djela, postoji i veći broj njegovih neobjavljenih rukopisa u biblioteci franjevačkog manastira u Makarskoj.

Za ova proučavanja upotrijebljene su Pisna od pakla, Gramatika i Nauk krstjanski. Rukopise nisam obrađivala, a do knjižice Razmišljanja i molitve nisam mogla doći. To je, inače, spis vrlo malog formata u kome su štampane molitve koje se govore za vrijeme križnog puta, a kako se upravo u njegovo doba razvio pravi kult tog religioznog obreda, knjižice te vrste bile su u stalnoj upotrebi i zbog toga izložene vrlo brzom propadanju, pa se rijetko koja i mogla sačuvati do danas.

Ni Gramatiku ni Nauk krstjanski nisam našla u prvom izdanju; jedino što mi je stajalo na raspolaganju bila je Gramatika iz 1780. i Nauk iz 1752. Prema tome, djela koja sam upotrijebila nisu iste naučne vrijednosti. Zbog toga ću se služiti, uglavnom, materijalima iz Pisne, a Nauk i Gramatiku upotrijebiću samo kao dopunu.

Treba pomenuti i to da je Sitović, po svemu sudeći, dobar dio života proboravio u Dalmaciji (umro je u Splitu, a rukopisi su mu u Makarskoj), mada se može pretpostaviti da je bivao i po Bosni, osobito s obzirom na činjenicu da su za njegova života Dalmacija, Bosna i Hercegovina pripadale istoj franjevačkoj provinciji.

GRAFIJA I AKCENAT

2. U pogledu Sitovićeve grafije, a i grafije uopće, treba da napravimo izvjesne primjedbe. Ne samo da su tadanje štampane knjige vrvjele štamparskim greškama — nešto zbog nesavršenosti štampe, a nešto i zbog neukosti slagara (koji nisu poznavali jezik na kojemu su slagali slog) — nego je i sama grafija imala niz nedosljednosti i kolebanja u smislu upotrebe pojedinih znakova, kao i upotrebe paralelnih znakova za isti glas. Sve se ovo opaža, naravno, i u Sitovićevim knjigama.

3. Od trideset glasova našeg jezika, jednim se slovom, koje odgovara latiničkom pismu, pišu sljedeći glasovi: a, b, d, f, g, k, l, m, n, o, p, s, t, u, v, z. I u pisanju ponekih od ovih glasova ima u pojedinačnim slučajevima sitnijih odstupanja, ali na to ću se osvrnuti kasnije.

Ostali glasovi našeg fonetskog sistema obilježavaju se na način različit od načina današnje latiničke grafije: posebnim dijakritičkim znacima ili kombinacijama više slova.

4. Glas *c* obilježava se u Pisni sa *ç* ili *ç*, dok se glas *č* ispred prednjih vokala obilježava znakom *c*, a ispred zadnjih vokala slovu *c* dodaje se *i*. Dosta je velik broj slučajeva gdje se *č* ispred konsonanta piše samim *c*, ali,

možda zbog štamparskih grešaka, ima slučajeva kad se *i* i *c* obilježava na isti način, čak i ispred prednjih vokala.

Maretić za *c* kaže da se obilježava sa *c*, a za *č* — sa *ci*, *c* ili *ç* — (Maretić se poslužio samo Pisnom). Ipak, treba konstatovati da se *č* sa *c* obilježava samo ispred *i* — što dokazuju i njegovi primjeri — upravo u onim slučajevima gdje se *č* na isti način obilježava i sa *c*.

Primjeri za *c*: (Pisna) scioçu, 11, sluffaoçu, 11, otaç, 43, proçignivati, 11, bradaviçe, 11, naslidniçi, 31, Dyokleçiana, 29, diççu, 45, linçe, 43, Haeretiçi, 19, ali i murmurac, 44, zloçincem, 37.

Primjeri za *č*: (Pisna) ciovika, 11, tomaciasce, 28, ciudna, 41, ciarovniçi, 31, çiuli, 37, çioviçianstvo, 48, çias, 21, scioçe, 11, çini, 11, gorçinom, 11, zaruççiyo, 41, placne, 47, vicgni, 41, vicgnofiti, 11, jezicniçi, 30, kgliuc, 56, vec, 24.

Iz primjera se vidi da se za glas *č* u paralelnim primjerima upotrebljava naporedo čas *c*, a čas *ç*, tj. u slučajevima ispred prednjih vokala ili u kombinaciji sa *i*. Međutim, sve ovo važi samo za grafiju Pisne od pakla; u Nauku i Gramatici *c* se obilježava sa *cz*: (Nauk) otcza, 2, sutczi, 7, jarcza, 12, (Gram.) pivalčza, 5, proczinio, 28, missfecz, 153. Č se u Nauku obilježava kao *i* u Pisni, a u Gramatici sa *ç*, pa imamo: çovik, 4, riç, 2, çigovagodi, 6. Pitanje je da li je sam pisac mijenjao svoju grafiju u rukopisu Nauka i Gramatike, ili su to učinili redaktori.

5. Glas *č* obilježava se sa *ch*, ali i sa *chi*; posljednja kombinacija dolazi naročito često ispred vokala zadnjeg reda: (Pisna) mechiati, 11, namechiasce, 28, kraglevichia, 13, obrachiat, 38, praschiate, 37, plechiu, 33, ali i: trecha, 19, nochca, 24, zatim: nechesc, 11, kherci, 48, veche, 32, vruchinae, 20, pleche, 33, sicchi, 27, pomochju (N12), krachie (G28), cichia (G10).

6. Glas *d* se bilježi na dva načina: grupom *gi* ili samim znakom *g* ispred *y* ili *e*. Primjeri: (Pisna) meggiu, 19, tvargia, 23, osvaggia, 27, saggju, 26, vrigiali, 11, vaggiasce, 12, odregiuje, 31, svaggiayu, 48, meggiuto (N18), vigiasce (N49), dogioh (G228), meggiu (G110), a zatim: (Pisna) porogenae, 36, igete, 32, mlaggym, 13, ghloge, 11, angeoski, 12, nage, 14, osugene, 18, razsargenae, 18, proge (N20), prigemo (N20).

7. Pitanje za sebe predstavlja označavanje glasa *ğ*. U tekstu se nalazi nekoliko primjera: (Pisna) sarxbenici, 37, sarxba, 37, 42, u kojima bismo mogli pretpostaviti da se javlja ovaj glas. Osnovni je oblik srčba, ali se ovdje, svakako, vršila asimilacija po zvučnosti u *ğ*, inače bi ostao glas *č*, koji se nigdje, međutim, ne obilježava na ovaj način. Kako znak *x* označava glas *ž*, koji je po akustičnom utisku donekle blizak glasu *ğ*, može se pretpostaviti da je ovdje odista znakom *x* obilježen glas *ğ*.

8. Vokal *e* se samo izuzetno obilježava sa *ae*, i to u nastavku gen. sing. ž. r., gdje odgovara latinskom femina — feminae. Primjeri: (Pisna) maikae,

51, duscae, 51, sarxbac, 68, sottonae, 37, sissae, 11, divoikae, 13, pisnae, 14, pravdae, 18, pokorae, 19, itd.

9. Najkarakterističnija je crta pisanje *ǰ* i *ń* na talijanski način kao *gl*, *gn*, s varijantama *gli*, *glj* za *ǰ*, dok se *ń* piše samo *gn*.

Primjeri za *ǰ*: (Pisna) bogogliubnomu, 11, rasmiscglianie, 11, kgliuc, 56, higliada, 57, posteglia, 12, vaglia, 12, kraglia, 13, gliubav, 12, udigl, 11, kraglevicha, 13, naucitegl, 12, dobrovoglno, 13, raztopglene, 22, spasiteglju (N11), uzderxiteglju ((N11), pripogliublenoga (N19), gliubavju (G2). I u slučaju ovog glasa grafička varijanta sa *i* javlja se, uglavnom, ispred vokala zadnjeg reda. U Pisni postoji i primjer glyuto, P24.

Primjeri za *ń*: (Pisna) procignivati, 11, oggna, 11, vicgnosti, 11, pustignak, 11, gnegia, 12, gnoi, 12, ggnave, 13, ghlavgnom, 12, marzgnasce, 67, targnem (N22), napokogne (N3), gnimi (G2), sumgne (G113).

Ovdje ću napomenuti da Sitović, kao i većina ostalih pisaca, umeće *h* u grupu *gl* kada su to dva glasa, a ne *ǰ*. Primjeri: (Pisna) ghloge, 11, oxeghli, 11, ghlavgnom, 12, izghledu, 14, prighledat, 18, poghlayitae, 19, ghledate, 33, ghlavu, 33, igghlene, 35.

Nemam primjera za *gn*. Usamljeni primjer ghgnivni, P20, pored: ggnivna, P63, ggnave, P13, ne dokazuje da bi isti postupak pisac primijenio i na grupu *gn*, za razliku od *ń*, da je morao upotrijebiti neku riječ s takvom glasovnom konstelacijom. Ovdje se pojavljuje problem upotrebe *h* kao grafičkog znaka i kod pisca koji, inače, čuva glas *h* (v. t. 40). Kod većine pisaca znak *h* ima samo grafičku vrijednost, što, međutim, ne znači da, pored glasovne, ne može imati i specijalnu grafičku vrijednost i kod pisaca koji u svom jeziku čuvaju *h*.

10. Isto se tako umeće *h* i između *g* i vokala *i* ili *e* u slučajevima kad se *g* čita kao *g*, a ne kao *ǰ*. Primjeri: (Pisna) draghi, 66, troghirskoga, 13, primnoghe, 19, drughe, 28, noghe, 28, slughe, 32, uboghim, 67 itd. Ostaje sporno čitanje primjera Egyptu, P70, Mongibella, P21.

U rijetkim slučajevima *h* se javlja iza *g*, najčešće na završetku riječi ili sloga, bez ikakve glasovne vrijednosti: (Pisna) negh, 13, bogh, 18, nighdar 17, 19, itd., ghdi, 18, tighre, 44. U primjere kao bogh i negh *h* je moglo biti preneseno, eventualno, iz grupe boghie, P35, što treba čitati *bog je*, gdje je, u suštini, i grafički opravdano zbog narednog *i*, koje bi inače promijenilo grafičku vrijednost prethodnog *g* jer pripadaju jednoj akcenatskoj cjelini, koju stari pisci pišu mahom zajedno.

O čitanju glagolskih imenica na *-nje*: molenye, P38, pristrascenye, P12, kukanye, P13, spassenie, i sl., govorićemo u fonetici (v.t. 47). Slični su primjeri: Evangelia, P33, Vangelya, P37, itd. (v. t. 47).

11. O glasu *r* treba govoriti samo ukoliko se pojavljuje u vokalskoj vrijednosti; u tom se slučaju obilježava sa *ar*: carvi, P11, parst, P11, carquae, P12, svetogardye, P28, karviu, P29, czarquu, N2, sarxba, N4, a izuzetno sa *er* — uzderxiteglju, N11.

12. Š se piše slovima *ſc*, *ſci* rijetko sa *ſſ*, a samo izuzetno sa *x*, i to su, vjerovatno, uglavnom, štamparske greške. Primjeri: (Pisna) *ſctiocu*, 11, *znafc*, 11, *vaggiaſce*, 12, *ſciroka*, 70, *ſkupſctine*, 54, *naſciu*, 11, *duſciu*, 11, *viſciala*, 25, *duſciom*, 45, *obraniſc*, N12, *utiſcenie*, N21, *odriſcit*, G184, a zatim: *ſluſſaocu*, P11, *doſſaſte*, P33, *imaſſe*, P27, *ſluſſaite*, P47, *ſkruffuemo*, P65, *ſliſſanie*, N6, *duſſa*, N8.

Primjeri sa *x*: *grixnike*, P19, *grixnik*, P19, *grixnikom*, P26, *laxgne*, P35, U primjeru *druxtvo*, P26, vjerovatno imamo posla sa slučajem neizvršene, upravo nezabilježene, asimilacije po zvučnosti.

13. Glas *ž* piše se redovno sa *x*: (Pisna) *xeravi*, 12, *maxe*, 11, *boxanſtvenae*, 18, *xestinu*, 18, *druxinom*, 18, *darxati*, 19, itd., *xalostna*, N5, *suxanſtvo*, N23, *uzmnoxitegliom*, G217.

14. Treba da pomenemo još izvjesna rjeđa odstupanja u pismu. Slovo *c* javlja se ponekad u vrijednosti glasa *k* u stranim riječima, a onda i u nekim domaćim. Primjeri: *Lucreciya*, P27, *Thecel*, P28, *Benedicta*, P41, *Benedict*, P42, *sacramente*, P48, P52, *Clement*, P47, *Jacovu*, N7, a onda i: *nectisce*, P19, u *paclu*, P26, *odlucom*, N9, *jacost*, N3, *kaco*, N2.

15. Pored toga se javlja i *ch* u vrijednosti glasa *k*, ali samo u Nauku: *jezich*, 17, *velichim*, 20, *teschochae*, 20, *mucenich*, 7. Nije isključeno da su posrijedi i štamparske greške, koje su naročito česte u Nauku, ali je ipak vjerovatnije da se radi o uticaju latinskog teksta, u kome se lična imena, a i druge riječi, pišu sa *ch*, što se u tradicionalnom latinskom čitalo kao *k* (v. *Ezechiel*, *patriarcha*) prema izvornom grčkom *h*.

16. U riječi *crkva* vrlo se često upotrebljava grupa *qu* u glasovnoj vrijednosti *kv*: (Pisna) *çarqui*, 12, *çarquom*, 13, *çarquenika*, 28, *çarqueno*, 38, *carqua*, 45, *carquu*, N2, *carqui*, N5; na isti se način čita i *Tarquiniya*, P27.

X se čita, po svoj prilici, kao *ks* u primjerima *Maxençio*, P24, i *Alexandrovo*, P30. Sporno bi bilo čitanje riječi *Macedoniya*, gdje se *c* može shvatiti kao *k*, ali i kao *c*. Ipak mislimo da bi u datom slučaju posljednja mogućnost bila prihvatljivija.

Za glas *s* postoje dva paralelna znaka — *s* i *ſ*, koji se ne razlikuju po upotrebi, a *z* se pokadšto zamjenjuje sa *s*, što može biti i štamparska greška: *saggriasce*, P25, *slogovornici*, P30, *slu*, P42.

Samo se izuzetno javlja *th* mjesto *t*: *nadahnuthie*, P11, *brathia*, P27, *brathie*, P26, *thia*, P43, *brathio*, P13, *brathy*, P26, *ganuthiem*, G228, *pa-methju*, G255 (v. t. 46).

17. Valja još konstatovati da se ponekad umjesto *u* piše *v*, i obrnuto: (Pisna) *gliuboucu*, 28, *diaula*, 30, *psouke*, 31, *narauskae*, 31, *kriucu*, 63, *skinvo*, 63, *grihou*, 65, *v napridak*, 65, *suyt*, N6, *Iuanu*, N20, *vbosetuo*, N3, *Vskars*, N3, *urutce*, N20, *suu*, N7, *tuoie*, N2, *vuedi*, N2.

Mislimo da ovome treba tražiti uzrok u rukopisu prema kome je slagar slagao tekst, a u kome su se, vrlo vjerovatno, ta dva slova malo razlikovala.

Na ovakav zaključak osobito navodi činjenica da je takvih zamjena relativno najviše u Nauku.

18. O glasovima *i* i *j*, koji se obilježavaju izmjenice sa *y*, *i* i *j*, govorićemo u poglavlju o fonetici, jer je njihovo obilježavanje usko vezano za fonetsku vrijednost oba glasa, naročito u međusobnom dodiru (v. t. 32, 33. i 34).

19. Sitović pogdjekada udvaja konsonante i vokale. Udvojeni vokali po pravilu označavaju dug slog: (Pisna) *tee*, 11, (akuz. m.ž.r.), *noos*, 21, *neeche*, 23, 54, *goo*, 67, *leed*, 67, *higliadaa*, 57 (gen. m.), *saxigaasce*, 22 (impf.), *boog*, N2, G2, *caast*, N17, *poghleed*, N19, *daan*, G6, itd. Primjer *chee*, P54, P66, označava plural prema singularu *che*, iako je takvo označavanje dosta nedosljedno sprovedeno, dok oblik *see*, P14, P41, naglašava dužinu koja je nastala sažimanjem *se* i *je*. U stranim riječima nije sigurno da li je udvojenost odista označavanje dužine: *Beelfegor*, P13, *Oola* i *Ooliba*, P41, a u primjeru *s kumoom*, P40, dužina je distinkcija prema obliku muškog roda, za koji nije uobičajeno da se označava dužina u nastavku.

Udvojene konsonante ne upotrebljava suviše često, ali i ti slučajevi mogli bi se shvatiti kao jedan od elemenata grafičkog označavanja teksta s obzirom na kvantitet. Ipak, primjeri nam ne dopuštaju da s većom sigurnošću zaključimo da udvojenost konsonanata označava kratkoću prethodnog sloga, jer, pored: *mukke*, P61, *podnossili*, P60, *stekkosce*, P12, *bratte*, P13, *znatti* P14, *obbori*, P18, *slikku*, P52, *pticcicah*, P60, *oddili*, P66, *nebba*, P62, *kuppi*, P21, *ledde*, P21, *uffam*, P12, *muccenici*, P23, *rannio*, P25, *oggluhnuti*, N20, *imamo* i primjere: *ricci*, P11, *ispissao*, P13, *ghlassom*, P58, *nissu*, P31, *lippo*, P62, *vriggiaste*, P58, *pissao*, P71.

20. Za označavanje kvantiteta sloga dosta franjevačkih pisaca upotrebljava i akcenat, s manje ili više dosljednosti. Međutim, to se za Sitovića ne bi moglo sasvim reći. On upotrebljava samo jedan akcenat: Δ , i to pretežno na prijedlozima; osobito često na prijedlogu *u*, a znatno rjeđe na zamjenicama: *tò*, *kà*, *kì*, P27, *ù tò*, P33, *svè*, P43, dok se na ostalim riječima nalazi samo ponekad, a i tada je njegova funkcija najčešće nejasna, samo rjeđe odista označava dužinu: *ù pakà*, P33, *pùhaju*, P43, *sùd*, P28, *higliàd*, P61, *danà*, P57 (gen. m.), *ali zlù*, P42, *ùpasti*, P19, *pògani*, P35, *òsvete*, P39, *nà dnù*, P46, *gòrçine*, P47, *duhà*, N5, *vèselie*, N24. Pošto je primjera s akcentom mali broj, naročito u Pisni, nemoguće je donijeti bilo kakav sigurniji zaključak.

FONETIKA

U fonetici ćemo se zadržati samo na važnijim osobinama teksta, upravo, obradićemo samo one fonetske kategorije koje pisca karakterišu u izvjesnom smislu i prema kojima se može pobliže odrediti njegova jezička pripadnost.

21. Refleks *a* od poluglasa uglavnom odgovara normama književnog jezika, osim izvjesnog broja odstupanja vezanih više za morfološke nego za fonetske uslove. Ovo se odnosi na prefikse u primjerima: *razadre*,

P40, satvori, P52, obstire, P40, sadružiti, N21, obstiraše, N19, izagnanim, N21, uzvirati, P21, uzami, N2, satvorio, N12, dok je u savremenom književnom jeziku običnije razdre, združi, stvori, obastire, izgnanim, uzavirati i uzmi. Posebno stoji oblik sasnu, P47, od glagola sasnuti, prema savremenom književnom sisati s istim imperfektivnim značenjem².

22. Dosta je zanimljiva upotreba prijedloga u dužem ili kraćem obliku: z drugim, P11, s ognenom, P12, s jednim, P12, z dičicom, P13, z družinom, P18, s ovim, P20, s koñma, P25, s višala, P25, z bogom, P28, s tridest, P31, š nime, P34, š nime, P41, a čak i z ženom, P22 i s svojim, P50, zatim: k zemlji, P46, k ñemu, P67, k stvorenju, P50, g zidu, P38, a samo jedan primjer sa strahom, P40, u dužoj formi.

Iako pisac gotovo redovno iza kraćeg oblika prijedloga stavlja apostrof, jasno je da mu je taj oblik običniji u upotrebi i da kraći oblik ne uzima samo zbog potreba stiha, jer je na više mjesta mogao da upotrijebi oblik *sa* ili *ka*, a da ne poremeti deseteračku rimu. Kako se vidi, kraći oblik upotrebljava podjednako uz riječi koje počinju vokalom ili ma kojim konsonantom, pa čak ima i z ženom, ali ipak sa strahom.

23. Za ostale vokale nema primjedaba, a za osamljeni primjer vragulije, P31, ne bi se moglo reći da li je štamparska greška, leksička osobitost ili je znak tendencije zatvaranja kratkog *o*. Ipak je najbliže istini da se radi o posebnoj leksičkoj formi jer se i u Boki nalazi leksema vragulin³.

24. Dalje je interesantna zamjena jata, kojom se pisac odvaja od većine bosansko-hercegovačkih franjevačkih pisaca, a slaže se, unekoliko, sa štokavskim dalmatinskim piscima XVIII v. Iz teksta je jasno da je Sitović čisti ikavac i po tome se razlikuje od bosanskih franjevačkih pisaca, a dijelom i od ostalih franjevaca svoje provincije, koji u zamjeni jata miješaju ikavštinu s jekavštinom čak i kad su iz čisto ikavskog kraja. Istina, i Sitović je po rođenju ikavac jer je rođen u zapadnom dijelu Hercegovine, a živio je mahom u Makarskom primorju i Dalmaciji.

Sa *i* zamjenjuje podjednako *i* dugo i kratko jat. Primjeri za kratko jat: čovika, P11, ulize, P11, vrmena, P12, vitri, P13, odrizane, P22, živiti, P24, zadiše, P25, obi, P41, smili, P27, smidoše, P27, vrile, P36, razumih, G3, biliženja, G10, potribu, GG39, susrist, GG197, višt, GG227, pobignut, GG258, mlit, GG260, cilovito, N17, odićom, N20, Stipan, N7, lito, N7, a za dugo jat: dite, P11, riči, P11, prostriti, P11, svit, P12, klištmi, P24, criva, P25, razligaju, P58, lipo, G3, stina, GG6, dvi, GG19, smiša se, GG7, procinio, GG28, odnit, GG186, prilipit se, GG255, zapovid, N20, umri, N8.

25. Prefiks *pre*, prijedlozi *pred*, *preko* i prilog *poslije* redovno se javljaju samo u obliku s ikavskom zamjenom jata: primrkla, P17, prižestoki, P18, prioštru, P20, pristupnikom, P26, pridao, P30, prigledat, P18, privareni,

² Sv. Marković, Jezik Ivana Ančića, str. 52.

³ V. Vukov Rječnik.

P30, prišao, P62, pridobra, G2, pribivaju, N17, priporučivaše, N20, pridadeš, N14, pristolje, N16, prid, P12, P28, P68, N5, N19, priko, P57, G10, prikosjutra, P11, posli, N9, GG110, najposli, P25, najposlidnja, GG2. Nešto je dručkija situacija s prilogom *prije*, koji se samo u superlativu javlja u čistom ikavskom obliku: najpri, N21, N24, G2, i u složenom prilogu malopri, GG127, dok se inače nalazi kao pria, G4, GG94, N13. Napominjemo da pisac upotrebljava paralelno i prijedlog *pri* u značenju *bei*, apud.

26. Neodredene zamjenice nalaze se samo u obliku: nike, P31, P33, niki, P38, ništo, P33, nika, GG2, niku, N9, i po obliku se ne razlikuju od odričnih.

27. Mjesni prilozima imaju dosljednu ikavsku zamjenu: gori, P20, P50, P57, GG241, doli, P20, P50, P57, ali kod priloga koji nisu imali staro jat, nego je zamjena jata kasnije nakalemljena, postoje izvjesne razlike u refleksima, pa imamo: di, P12, G4, N21, gdi, P18, P54, N20, gdino, P58, digod, G3, ali ovde, P58, P64, GG5, GG71, onde, P18, P32, P56, P59, GG71, što znači da je kod dva posljednja priloga održano staro stanje. Uostalom, ovakve oblike (ovde, onde) nalazimo i kod dalmatinskih pisaca XVIII v.⁴, pored: *ovdi*, *ondi*.

28. Međutim, i u Sitovićevom tekstu ima nekoliko odstupanja od pravilne ikavske zamjene u pravcu jekavizma i ekavizama. Ekavski su oblici: obećani, N20, obetanja, N21, obećaem, N11, obetajem, N14, obetamo, P65 — no ovaj je ekavski refleks jata opći za cijelu srpskohrvatsku teritoriju, kako jekavsku tako i ikavsku. Ekavizam *korena*, GG123, u stvari je stari primarni oblik bez nakalemljenog jata i po tome odgovara oblicima priloga *ovde* i *onde*.

Interesantniji su jekavizmi u nastavcima plurala pridjevsko-zamjeničke promjene: *većie*, G3, (gen. pl), *rečenie*, GG6 (gen. pl) i *neimajućie*, GG67 (gen. pl.). Kako se vidi, ovi se oblici nalaze samo u Gramatici; ne može se tvrditi da su bili zastupljeni i u prvom izdanju, koje je redigovao sam Sitović, tako da se može pretpostaviti da ih je, možda, unio i kasniji redaktor, koji je mogao biti pod uticajem literarnog dubrovačkog.

Ipak, i u Pisni nalazimo jekavizam u izrazu »Arc-Biskupa zadra bijeloga«, što je svakako uneseno radi deseterca, kojim je i pisana Pisna, a piscu je, možda, sam izraz »Zadra bijeloga« bio običan jer se može pretpostaviti da je poznavao narodnu poeziju. Nije isključeno da je jekavizme u Gramatici unio sam Sitović, slučajno, služeći se kojom starijom jekavskom gramatikom.

U obliku *gnivni*, P20, *gnivna*, P63, prema jekavskom gnjevan i ekavskom gnevan, imamo, u stvari, čistu ikavsku zamjenu s umekšavanjem glasa *n* pomjeranjem njegova mjesta artikulacije iza velarnog *g*.⁵

⁴ Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XIII v., Rad JAZU, 209, str. 184.

⁵ Maretić, nav. d., str. 196.

Prema svemu rečenome, konstatacija o Sitoviću kao o čisto ikavskom piscu ostaje u punoj važnosti.

29. Od vokalskih promjena bilježimo kao važniju osobinu asimilaciju i kontrakciju vokala.

Grupa *-ao* u Sitovićevom tekstu ostaje uglavnom nepromijenjena: došao, P36, misao, P12, Pavao, P20, P30, djavao, P42, žao, P41, zavezao, P42, sažegao, P33, očitovao, N8, djavaoske, N19, ali se nalazi i nekoliko sažetih primjera: paka, P26, P33, P34, P38 moga, P57, N13, doša, P68, djava, P41, kà, P23.

Karakteristično je da se sažimanje javlja uglavnom u Pisni, i to po pravilu radi metričkih zahtjeva stiha, što ne znači da se u Sitovićevom jeziku nije vršilo, iako se još, svakako, izbjegavalo u jeziku literature. Uspoređivanjem s dalmatinskom štokavskom literaturom XVIII v. može se doći do zaključka da se Sitović podudara s većinom dalmatinskih pisaca, kod kojih je češća upotreba *-ao*, a rjeda *-a*;⁶ međutim, ne treba ispustiti iz vida činjenicu da se *-a* mjesto *-ao*, kao jezička crta, proteže u dosta širokoj arei kroz čitavu Dalmaciju, nadovezujući se na jugu na crnogorske govore.

Ipak Sitovićev tekst odudara od teksta dalmatinskih pisaca utoliko što se kod većine njih javlja i radni pridjev na *-ia* mjesto *-io*, dok kod Sitovića tome nema ni traga⁷. Kod njega se pojavljuje samo *-a* od *-oa*, što je rezultat asimilacije i sažimanja, dok *-ija*, *-ea* i *-ua* mogu imati i drukčije tumačenje⁸.

Primjer *očitovo*, N11, mogao je biti i naknadno unesen od drugog redaktora.

30. Posebnu vrstu kontrakcije predstavlja stegnuti oblik prisvojne zamjenice *tvu*, N13. Kako se ovaj stegnuti oblik, koji odgovara oblicima zastupljenim u dalmatinskoj lirici, javlja samo u Nauku, a u Pisni nemamo nijedan primjer, vjerovatno je da i nije pripadao piščevom govoru.

Što se tiče, međutim, kraćih oblika odnosnih zamjenica, npr. *ki*, P19, N15, ku, P17, i sl., one su drugog porijekla, te će o njima biti govora u poglavlju morfologije (v. t. 82).

Kontrakciju s progresivnom asimilacijom imamo u primjerima: kan, P30, kanda, P57, kano, P34, GG231, poslije ispadanja *k* iz kako.

Kontrakcija koju nalazimo u primjerima: Euštakina, P22, od Eustahijina, Abrama, P26, od Abrahama, u Franci, P24, od u Franciji, sasvim je običan rezultat gubljenja glasova *h* i *j*, uostalom vrlo rasprostranjena u govorima. Ipak, pored gornjega, srećemo i primjere *Luciin*, G66, i *Tobijine*, P51.

31. Problem kontrakcije grupe *-ao* u radnom pridjevu usko je vezan s pitanjem vokalizacije sonantskog *l* na kraju riječi ili sloga. Zamjena je, kako se iz prednjeg može zaključiti, izvršena u potpunosti i dosljedno samo u parti-

⁶ Maretić, nav. d., str. 185.

⁷ Maretić, nav. d., str. 180.

⁸ P. Ivić, Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, str. 176.

cipu aktivnom, gdje se mjesto *l* redovno pojavljuje *o*, osim u slučajevima sažimanja.

Primjeri: izmetnuo, P25, ranio, P25, razumijo, P17, nasuo, P18, naučijo, P18, smijo, P25, uskrsnuo, P66, priminujo, P67, itd. U ostalim riječima slika je dosta šarena, ali odgovara, uglavnom, normama savremenog jezika, pa pored: slušaocu, P11, misao, P12, anđeoski, P12, Pavao, P20, grdioci, P30, psovaoca, P31, pripovidaoci, P44, go, P67 — nalazimo i: apoštol, P20, usilnik, P24, palce, P25, silnoga, P28, Daniel, P28, idol, P32, oholci, P34, debel, P35, Asmadel, P35, kurial, P40.

Zanimljivo je, međutim, da se u tekstu nalaze i primjeri s analogijskim *o* u nom. sing. nekih imenica na *-lac*; dijalekatska pojava inače jako raširena i u savremenom govornom jeziku. Na naslovnoj strani Pisne imamo *štioć* i *pripovidaoc*, a u Nauku — *vladaoc*, N9, pored pravilnih oblika zavisnih padeža: psovaoca, P31, slušaocu, P11, grdioci, P30, itd., pa i čuvalac, N24, itd.

32. Od osobina vokalizma treba još jedino da se pozabavimo redukcijom vokala. Iako pjesnički tekst navodi na misao da se redukcija često vršila i tamo gdje se ne bi vršila u prozi, ipak se stječe dojam da je to često upravo govorna osobina — jer se suvišak slogova često mogao izbjeći i na drugi način. Redukcija se obično vrši na početku ili na kraju riječi, ali je, svakako, u govoru bila česta i u sredini riječi pošto se uvukla i u pisani tekst, pa imamo: s tridest, P30, onliko, P57, kolko, P46, nigda, P53, P58, P59, odkle, GG123, dvest, GG96, triest, GG96, četrdest, GG96, šeset, GG96. Interesantno je da pisac u Gramatici daje kao naporedni oblik nesažeto *dvadeset*, GG96, a u tekstu, pored redukovano: *tridest*, P30, P31, itd., u Pisni javlja se i *trideset*, N10, u Nauku.

Između primjera s redukcijom na kraju ili na početku riječi, kao: Skario-ta, P28, spovidnike, P54, zbroit, P60, spoviditi, P65, Vandelja, P19, kog, P55, naprav, P72, u ĩneg, P42, ak, P31, dol, P19, da b, P27, P36, itd. — posebno je interesantna zamjenička forma *na vom*, P22, P43, P74 (v. t. 81).

Na početku riječi najlakše se gubi vokal *i*.

Redukcija kao u primjerima *onliko* i *kolko* čini nam se da je karakteristična za ovaj tip govora, koji pokazuje dosta jaku sklonost ka vokalskom izgovoru sonanata u slogu s redukovanim vokalom, a ovi oblici baš i upućuju na takvu tendenciju. Pored toga, oblici s redukcijom mogli su se izbjeći u pojedinim primjerima; npr. — da je mjesto *onliko* pisac upotrijebio *toliko*, ne bi se poremetio ritam. Ipak, on to nije učinio, što znači da nije osjećao oblik *onliko* kao neobičan ili nakaradan. Značajno je da su oblici *ovliko*, *onliko* vrlo obični i česti kod dalmatinskih pisaca XVIII v.⁹

⁹ Maretić, nav, d., str. 183.

KONSONANTI I NJIHOVE PROMJENE

Od konsonanata posebnu pažnju zaslužuju glasovi *h* i *j*. Posljednji je interesantan i po svojim grafijskim varijantama i ukrštanju grafičkih znakova sa znakovima za glas *i*, pa ćemo se zato njime pozabaviti na prvom mjestu.

33. Za glas *j* postoje tri znaka: *i*, *j*, *y*, koji su dijelom i znaci za glas *i*, ali se znak *y* upotrebljava i za obilježavanje kombinacije *ji*, a Maretić ga pretpostavlja i za kombinaciju *iji*. Ipak se sve ove varijante, naročito za dva glasa, ne mogu utvrditi s potpunom sigurnošću jer izgovor glasa *j* varira uopće na vrlo širokom polju od 0 do *j*, preko *j* s izgovorom u raznim stepenima jačine. Ovakva varijabilnost ovog glasa može se nazreti i u datom tekstu, a mi ćemo pokušati da sistematišemo sve varijante u pisanju, uz varijante fonetskog karaktera.

Dok se za *j* upotrebljavaju sva tri znaka, za *i* se može utvrditi samo upotreba znaka *i* i *y*.

34. Glas *j*

Primjeri sa znakom *j*: jauke, P13, jedan, P11, junaštva, P13, jošter, P17, jako, P18, jade, P21, zadajući, P21, usjane, P22, junca, P24, jaukanie, P26, patrijarku, P26, Jelina, P27, jezičnici, P30, određuje, P31, igraju, P33, obrađuju se, P41, radujete, P42, podvikuje, P58, čuju, P34, priminuje, P67, itd.

Primjeri sa oznakom *i*: maike, P12, dostoina, P12, moi, P12, s iednim, P12, voiske, P13, divoike, P13, slušajte, P13, diavao, P12, neima, P23, kriviu, P30, neimayu, P44, pogledajte, P47, u vručoi, P47, troistvo, P53, uvriduie, P31, svoioi, P13, ruinoga, P13, tvoie, P13, rai, P13, itd.

Primjeri sa znakom *y*: odbiye, P11, tvoyu, P12, koyoy, P12, napastuye, P12, razumiyo, P17, naučiyo, P18, božiye, P18, biyaše, P18, narediyo, P19, biyo, P24, smiyo, P25, goriyo, P27, moysiya, P27, Ponciya, P28, izdaya, P28, Isaiya, P30, dyavla, P30, likariye, P31, ozdravlayu, P32, piyanci, P39, divoykam, P44, nayežiti, P46, zmiye, P47, neyma, P56, moye, P46, itd.

35. Glas *i*

Primjeri sa znakom *i*: Daniel, P28, Isaiya, P30, Marie, P32, prostio, P38, nenavidio, P41, vapiyu, P58, likariam, P11, živa, P24, usilnik, P24, tilo, P25, criva, P25, križu, P29, dicu, P29, svit, P35, itd.

Primjeri sa znakom *y*: ystoga, P13, svyt, P12, Hymenea, P30, Egyptu, P50, tylo, P30, P38, P46, zydu, P38, ubogym, P35, s kym (kojim), P37, prosymo, P64, želymo, P64, pytye, P70, godyn, P61, myru, P67, itd.

Iz ovoga pregleda može se razabrati da se glas *i* pretežno obilježava znakom *i*; znak *y* upotrebljava se u ovoj vrijednosti znatno rjeđe, ali se ne može utvrditi precizno u kojim slučajevima. Prema primjerima moglo bi se pretpostaviti da je njegova upotreba većinom vezana za dugo *i*, ali moramo primijetiti da se i u takvim slučajevima češće upotrebljava znak *i*.

Primjer *bitj*, P71, koji treba čitati biti, vjerovatno je samo štamparska greška.

36. Interesantnija je upotreba znakova za obilježavanje glasa *j*. Slovo *j* u većem broju slučajeva dolazi u inicijalnom položaju, iako njegova upotreba nije isključena ni drugdje. Ipak, osim inicijalnog položaja *j* najčešće dolazi u nastavku za 3. l. pl. prezenta. Zašto je to tako, teško je objasniti, ali pretpostavljamo da se sa *j* bilježi naročito jasan i precizan izgovor tog glasa. Na ovakav zaključak navodi nas naročito primjer *priminujō*, gdje *j* dolazi u glagolskom pridjevu radnom, u kome je obično obilježeno sa *y*. Jedino u ovom slučaju, gdje ne predstavlja prelazni glas, nego analoško *j*, nakalem-ljeno bez fonetskih razloga, piše se ovim znakom.

37. Niz primjera sa *y* može se podijeliti u dvije grupe. Prvu sačinjavaju primjeri u kojima je *j* relativno čisto artikulirano, i to je manja grupa (npr. *koyoy*, *tvoyu*, *izdaya*, *ozdravlayu* i sl.); drugu veću grupu predstavljaju primjeri u kojima je *j*, u stvari, po svojoj fonetskoj poziciji prelazan glas, bez obzira na njegov etimološki ili neetimološki karakter; uglavnom primjeri u kojima *j* dolazi iza *i*, pa mu izgovor nije više precizan. Naročito je karakteristično da se tu nalaze naporedno primjeri kao: *smyo*, *biyo*, *naučiyō* — uz primjere: *likariye*, *Iliya*, *Isaiya*, *Ataliya*, *odbiye*, *piyanci* i sl. Karakteristično je da se paralelni slučajevi sreću pisani i bez znaka za *j*, npr.: *Marie*, P33, *Daniel*, P28, *odpustio*, P38, *prostio*, P38, *Makario*, P46, *zagriaše*, P25, *likariam*, P11, *štieš*, P12, *hotiaše*, P18, *Kaina*, P26, *zbroit*, P60, i sl.

Na osnovu toga može se zaključiti da je *j* u navedenim slučajevima bio glas vrlo labilne artikulacije, možda neki j dosta neprecizno izgovaran i često samo fakultativno markiran. Slično je i *j* obilježavano znakom *i*. Dobiva se utisak da je ono u izgovoru pisca u stvari jedno neslogovno *i* na prelazu u glas *j*.

Ovo ne zaključujemo samo na temelju grafičkog označavanja, nego više zbog pozicije u kojoj se mahom to bilježenje javlja. Uz manji broj primjera s nešto preciznijom artikulacijom glasa *j* (*vrućoi*, *koiu*, *svoioi*, *iednim*, *moi*, *zloi* isl.) srećemo većinu primjera s položajem *j* ispred konsonanta, a iza vokala, kao npr.: *divoike*, *slušaite*, *dostoina*, *maike*, *ruinoga*, a onda i primjeri *neima*, P23, *neimayu*, P44, u kojima se prema broju slogova u stihu sa sigurnošću može utvrditi jednosložni izgovor prema dvosložnom izgovoru u primjeru *neimaju*, P34, pisanom na isti način. Vrlo je vjerovatno da je izgovor u posljednja dva primjera bio još vrlo blizak izgovoru glasa *i*, pa bi, prema tome, i gornji zaključak mogao da ima neke osnove.

38. Posebno treba da se pozabavimo slučajevima gdje se *y* nalazi u položaju kada bi se moglo čitati *i* ili *ji*.

Primjeri su: *koy*, P12, *svoym*, P13, *boyš*, P14, *uboycu*, P24, *dvoyca*, P38, *umye*, P41, *svoym*, P50, *Tobiyne*, P51, *broyti*, P61, *poyti*, P58, *koyno*, P33, *Babilonye*, P22, *božye*, P14, *božiyim*, P56, *božyh*, P63, itd.

Već na prvi pogled jasno je da svi ovi primjeri, uglavnom, registruju slučajeve u kojima je *j* ispred *i* u slaboj fonetskoj poziciji i gdje je njegov

izgovor nedovoljno izdiferenciran. Ipak, pošto je pisac upotrijebio znak *y*, a ne *i*, smjeli bismo pretpostaviti da je do izvjesne mjere glas *j* bio i ovdje čujan, iako ne s potpuno jasnom artikulacijom. Svakako je zanimljivo da primjere u kojima dolazi slog *ji* gotovo i nemamo drukčije obilježene, ako izuzmemo primjere u kojima je *j*, u ovakvoj glasovnoj konstelaciji, potpuno izostavljeno. Npr.: Kaina, P26, zbroit, P60, a možda bi se našao još koji. Posebno je interesantan relativno velik broj primjera za plural lične zamjenice za 3. l. pisan sa *y*, obično u svezi s nekom proklitikom: da *yh*, P18, P21, će *yh*, P19, teryh, P21, ali i: što *yh*, P13, gorke *ym*, P21, čudna *ym*, P41, jizbine *ym*, P47, bi *yh*, P63, itd. Kako gotovo i nema primjera pisanih drukčije, skloni smo da pretpostavimo ovdje izgovor jednog slabog *j*, vjerovatno proizašlog iz hijata.

39. Posebnu pažnju treba obratiti na pisanje prisvojnih pridjeva tipa božji. Ovdje možemo primijetiti samo toliko da je bilježenje različito, pa pored: božiyim, P56, vražiyom, P31, božiye, P18, P53, imamo češće: božyom, P30, pasyom, P30, božye, P56, božya, P56, P63, itd., a ovom dvostrukom bilježenju odgovara, svakako, i dvostruki izgovor sa *i* i bez njega. Izuzetak predstavljaju primjeri *vražy*, P44, *da bym*, P61, P62, koji se zbog deseterca moraju, očigledno, čitati kao tri sloga, što znači da je izgovor morao da bude *vražiji*, *da bi jim*, s jačom ili slabijom artikulacijom glasa *j*, što se, naravno, ne može konstatovati. To su i jedini slučajevi u kojima znak *y* služi za označavanje dva sloga s vokalom *i*.

Iz svega naprijed rečenoga može se zaključiti da je glas *j* u pišćevom govoru uopće dosta labilne artikulacije, a ujedno i najčešći prelazni glas u hijatu.

40. Glas koji se gubio, ili već bio izgubljen, na najvećem dijelu štokavske teritorije — jeste glas *h*. Kod bosansko-hercegovačkih franjevaca taj se glas sreće u literaturi, ali je najčešće samo grafička oznaka. Kod Sitovića nije tako. Mada, po pravilu, katolici zapadne Hercegovine u savremenom jeziku ne poznaju ovaj glas, u Sitovićevo vrijeme vrlo je vjerovatno da je *h* na ovom terenu kod katolika bio duboko zašao u fazu iščezavanja, ako i nije sasvim iščeznuo; kod našeg pisca je ovaj glas u punoj upotrebi i odgovara u osnovnim crtama stanju u savremenom jeziku muslimana ovoga kraja. Ova konstatacija podudara se s okolnostima njegova porijekla. Kao rođeni musliman iz Ljubuškog, on je ponio taj glas iz govora svoje rodne kuće i svoga kraja. Maretić je primijetio da glas *h* Ljubuški ne izostavlja¹⁰, kao što to ne čine ni neki dalmatinski pisci (Kadčić i Marki), nasuprot bosanskim franjevcima, koji gotovo redovno ovaj glas ne bilježe pravilno. Interesantna je i njegova konstatacija da ga mnogi pisci koji inače pravilno izgovaraju ovaj glas ipak pišu u gen. pl. imenica, a među takve spada i Ljubuški, pa dodaje: »Ti su pisci

¹⁰ Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa ..., str. 355.

za to pisali ljudih, stvarih itd. jer su mislili, da tako mora biti poradi gen. plur. dobrih, naših itd.» (Istorija hrv. pravopisa, str. 355).

41. Kao dokazi za tvrdnju da je Sitović poznao glas *h* mogu nam poslužiti ovi primjeri: nadahnutie, P11, grihov, P11, grihe, P11, najposlidnih, P11, sahrani, P11, hodi, P12, uho, P17, strahovito, P18, raspuhan, P18, hotiaše, P18, Mihovila, P18, Heretici, P19, hoće, P20, puhati, P20, nihovu, P21, prah, P23, lagahne, P26, nenahodi, P26, neposluh, P27, himba, P28, hudobe, P28, neharna, P29, hoćete, P33, oholija, P34, kruha, P35, duhovno, P37, usahnuli, P41, puhaju, P43, muha, P43, hrane, P43, drhtati, P46, prohodi, P67, malahni, P60, vrhu, P69, hrana, P70, mogahu, P24, livahu, P24, straha, N19, ogluhnuti, N20, duhom, N21, drhtaše, N22, bih, G2, dohodi, GG5, hrast, GG154, pazuha, GG170, itd.

42. Kako se vidi, *h* je zastupljeno u svim položajima, ali ipak i u Sitovićevom tekstu ima slučajeva gdje ga on ispušta ili zamjenjuje. Ispušta ga ponekad na kraju u oblicima promjene ličnih zamjenica i zamjeničko-pri-djevske promjene: će ji, P26, P29, vrazi y P48, malahni (gen. pl.), P60, ostali (gen. pl.), P13, ali su, ipak, i ovdje daleko češći primjeri s neizgubljenim *h*: najposlidnih, P11, paklenih, P11, brezkoristnih, P13, yh, P13, P19, P38, P54, itd., naših, N17, svih, N18, nepravednih, N19, itd. Pojedinačni su primjeri ispuštanja *h* u sredini riječi: udunu, P12, udunuti, P19, nezaodi, P57, za koje bi se moglo reći, u prva dva slučaja, da je u pitanju slab izgovor ovog glasa u specijalnom položaju, dok je u trećem slučaju, vjerovatno, posrijedi štamparska greška. Istina, prema *udunuti* stoji *usahnuli*, gdje je *h* takođe ispred konsonanta, a ipak je vokalska konstelacija nešto drukčija u primjerima s izgubljenim *h* — zbog visokog vokala ispred samog *h* iza kojeg dolazi nazalni dental.

Posebno treba posmatrati primjer Abrama, P26, < Abrahama. Mislimo da je pisac preuzeo već gotovu riječ iz crkvene literature, slično kao što su u njegov jezik ušle i riječi: Arkandele, P54, Patriarke, P54, Enrika, P25, parok, P12, Antioka, P28, u kojima je izvorno grčko *h* zamijenjeno sa *k*, prema latinskom *ch*, a koje se u tom obliku sreće u svoj bosansko-hercegovačkoj franjevačkoj literaturi, a i kod Dalmatinaca.¹¹

43. Interesantnija je zamjena *h* sa *k* u oblicima glagola htjeti. Oblici u kojima je zadržana alternacija sa *o* po pravilu imaju *h*: hoće, P20, P63, hotiaše, P18, hoćete, P30, P31, P33, itd., hotiše, P42, hoću, P68, P69, hotio, GG217, GG239; u tom pogledu jedino unekoliko odstupaju Gramatika i Nauk, u kojima nalazimo i: oće, GG100, oću, GG5, oćeš, N24, ali nam u tom pogledu, vjerovatno, obadviije ne pružaju vjerodostojno svjedočanstvo.

Međutim, u slučajevima kad se pojavljuje alternacija ovog glagola bez *o* situacija je drukčija; *h* se po pravilu zamjenjuje sa *k*, samo treba napo-

¹¹ Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca..., Rad JAZU, 209, str. 191.

menuti da se takvi oblici nalaze isključivo kod zanijevanog glagola: nektiše, P19, P38, nektijaše, P43, P38, nekti, P38. Važno je da se isti ovakvi oblici nalaze i kod drugih bosansko-hercegovačkih pisaca, a ista je alternacija uglavnom karakteristična i za dalmatinske pisce¹², dok se prema prvoj grupi primjera kod Bosanaca sreću uglavnom oblici bez *h*. Ukoliko su ponekad ovi oblici i pisani sa *h*, to je nedosljedno i ne znači da je ovaj glas bio i izgovaran. Ne može se reći da li je *h* u ovim primjerima literarnog porijekla; vjerovatnije je ipak da ga treba shvatiti kao jednu od specifičnosti piščeva jezika.

44. Napokon treba da se zadržimo na oblicima genitiva plurala imenica pisanih sa *h* iza genitivnog *-a*. Ovo se javlja vrlo često, pa imamo: mukah, P11, pisanah, P13, kapitanah, P13, od obijuh rukuh, P25, od obijuh noguh, P25, trunovah, P60, slovah, P60, dlakah, P60, ptićicah, P60, dilah, P46, gradovah, P35, mukah, P50, hiľadah, P61, s viřalah, P63, ali nalazi se i: godina, P46, krstjana, P46, hiľada, P57, dubina, P61, dubova, P62, vikova, P62, itd. Sitoviću je *h* u ovim oblicima služio, svakako, za isticanje i razlikovanje genitiva od nominativa (bar kod imenica řen. r.), a onda i uopće za podvućeno obilježavanje genitiva i u slučajevima gdje takvo razlikovanje nije bilo nužno (v. obijuh noguh i sl.). Karakteristično je da najčeřće izostavlja *h* u gen. pl. u brojnim konstrukcijama, gdje je sintaksićka vrijednost genitiva zbog broja dovoljno eksplikativna. Ipak ostaje nejasan primjer *u svojih řržavag*, N7. Pouzdan nije, pa se može pretpostaviti da je unesen poslije piščeve smrti ili da je štamparska greřka.

Ovom prilikom treba pomenuti da je znaćajno kako je Sitović zadržao gotovo bez odstupanja dvije osnovne karakteristike svog govora: glas *h* i dosljednu ikavsku zamjenu jata. Kod ostalih bosansko-hercegovaćkih pisaca, a u dobroj mjeri i kod Dalmatinaca, ima upravo u ove dvije crte dosta kolebljivosti i unořenja literarnih elemenata.¹³ Kod Sitovića su obje ove osobine date gotovo sasvim ĉisto. Da li to treba tumaćiti njegovom slabijom obrazovanořću i naćitanořću ili jaćim osjećanjem za ĉisti narodni jezik, řto je moglo biti i inspirisano bliřim poznavanjem narodne poezije — nije potpuno sigurno. Svakako je interesantno da Sitović, slićno kao i Reljković, piře svoju najznaćajniju knjigu deseteraćkom rimom s dosta pućkog elementa, iako se u predgovoru obara na narodnu poeziju.

»Sluřaoće, poljubljeni brate, Ti dobrovoljno u kolu igrař, a kolo se vićnje vrti paklu naokolo. Ti pivař i sluřař pisne od Kraljevića Marka, Muse Arbanasa, Relje Bořnjana, od vojske, junařtva, kralja, kapitanah i ostali; takoder lipote divojke, od rujnoga vina i ostalih brezkoristnih pisanah«.

¹² Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca..., Rad JAZU, 211, str. 19.

¹³ V. Marković, Jezik Ivana Anćića, str. 37—44. i Maretić, Jezik dalm..., str. 189.

45. Navešćemo još da se grupa *hv* zamjenjuje sa *f*: *ufatila*, P24, *ufate*, P31, *ufaćeni*, GG97, *ufaćena*, N19, ali se pojavljuje i ponešto neobičan primjer *hfaļen*, P74, N15, kako nalazimo ovu grupu ponekad napisanu kod dalmatinskih pisaca. Teško je na temelju dva-tri primjera reći da li je pisac odista imao izgovor koji je zabilježio ili je pisao po ugledu na nekog drugog pisca, a može biti da je bio isti izgovor kao i u ostalim primjerima, tj. sa *f*, pa je pisac naknadno unosio *h* iz paralelnog izgovora s nepromijenjenom grupom. Treba, međutim, posebno obratiti pažnju na činjenicu da Kadčić i Marki, koji jedini od Dalmatinaca poznaju *h*, pišu ovu grupu isključivo kao *hv*, bez stapanja ova dva glasa ili bilo kakvih izmjena. Očito se Sitovićev izgovor u ovim slučajevima razlikovao od njihovog, iako se, inače, u dosta crta podudara s Kadčićem.

Od suglasničkih promjena pozabavićemo se jotovanjima, asimilacijom i disimilacijom, te palatalizacijom velara.

46. Od svih ovih promjena najkarakterističnije je kao govorna crta upravo jotovanje. Iako je Sitović pisac s početka XVIII v., njegov način pisanja ne daje nam osnove da ustvrdimo da je u njegovom govornom jeziku izvršeno novo jotovanje. Primjeri su: *nadahnnuthie*, P11, *brathio*, P13, *krtstjanskoga*, P13, *krtstjanah*, P13, *poglavje*, P17, *ugļevje*, P21, *ordatje*, P22, *kopja*, P22, *drvju*, P23, *gvozdje*, P23, *brathie*, P26, *brathia*, P27, *svetogrdje*, P28, *krvju*, P29, *djavla*, P30, *zdravje*, P32, *pametju*, P34, *propetje*, P38, *milosrdje*, P65, *pitje*, P70, *kripostju*, P74, *diaka*, G2, *ļubavju*, G2, *padnuthie*, GG5, *rodiak*, GG125, *divja*, GG154, *koristhju*, GG216, *zašasthia*, GG219, *zdravlje*, N16, *uskrnutje*, N2, *došastja*, N3, *pritisnuthie*, N5, *djavao*, N6, *bithje*, N11, *rodjaka*, N17, *svitlostju*, N20, itd.

Sudeći po navedenim primjerima, reklo bi se da pisac nije poznavao najnovije jotovanje. Interesantni su, međutim, primjeri u kojima se između *t* i *j* umeće znak *h*, koji pisac inače piše pravilno (v. *brathia*, *brathio*, *koristhju*, *padnuthie* i sl.). Vjerovatno je ovim umetanjem pisac želio posebno da naglasi da se *t* i *j* izgovaraju odvojeno, no samim tim što je osjećao potrebu da da takvu jednu distinkciju naznačio je u isto vrijeme da je izgovor mogao biti i drukčiji, tj. *sliven*, odnosno, da se prethodni glas u narodnom jeziku mogao izgovarati i kao *č*, možda ipak naporedo s *tj*. Ipak, ovakvog je bilježenja najmanje u Pisni, iako ga ima i tamo, dok u Nauku imamo čak i primjer s izvršenim jotovanjem u grupi *tj* — *začeće*, N15, a i u grupi *stj* — *vodokršća*, N3. Ovo, međutim, još uvijek ne znači da je najnovije jotovanje moralo da bude izvršeno u potpunosti i u narodnom jeziku u ovoj grupi glasova. Karakteristično je, s druge strane, da ovakvo jotovanje *tj*, tj. *č*, ima od dalmatinskih pisaca češće samo Kadčić, Terzić — svega nekoliko puta, dok ga ostali nemaju nikako.¹⁴ U Nauku nalazimo i jotovani primjer

¹⁴ Maretić, *Jezik dalm. pisaca* . . . , str. 202.

trnem, N22, na koji treba obratiti posebnu pažnju. Naime, poznato je da su glasovi *l* i *n* najpodložniji umekšavanju i sasvim su vjerovatne pretpostavke da su se ova dva glasa jotovala znatno ranije od ostalih. Primjeri iz ovog teksta sa *l* ili *n* uglavnom su pisani na stereotipni način, bez naznačenog jotovanja: razmišljanje, P11, sahrañenie, P11, užganje, P12, pristrašenje, P12, spasenje, P14, pivanja, P14, vandelja, P19, zgrijanje, P22, kamenje, P23, igranje, P26, Evandjelja, P35, primanje, GG6, pomazanje, N3, uminje, N4, uzdržanje, N5, nosenje, N5. Međutim, imamo primjere: molieniem, N17, i želiom, N18 (istina samo u Nauku), gdje je, očigledno, glas *l* iz starog jotovanja napisan na isti grafički način kao *l* u navedenim primjerima bez jotovanja. Iako u Pisni nema te vrste grešaka, ipak ne bi trebalo sa svom sigurnošću tvrditi da je u pitanju obična štamparska greška. Interesantno je da većina dalmatinskih pisaca imaju naporedo *lje* i *le*, *ñe* i *nje*, a Badrić i samo *le* i *ñe*.¹⁵ Maretić na temelju primjera disimilacije tipa videñe i molenje zaključuje da je ipak vjerovatno da je jotovanje glasa *n* u završecima glagolskih imenica bilo već kod ovih pisaca u potpunosti izvršeno.¹⁶

Za ostale suglasnike nemamo osnova za tvrdnju da se u piščevu jeziku jotovanje vršilo u toj mjeri da bi ušlo i u jezik njegovih djela.

48. Druga kategorija jotovanja su oblici glagola složenih s iti. U svim primjerima nalazimo izvršeno jotovanje, kako u Pisni tako i u ostalim djelima: nađe, P14, izaći, P14, otići, P14, sađu, P26, otiđe, P42, dođe, P42, naći, P51, pođu, P70, dođoh, GG228, uziđe, N2, doći, N2, sađe, N8, snide, N2, izade, N10, prođe, N20, itd. Pri tome treba konstatovati da se jotovanje proteže ne samo na oblike u kojima je *d*, *ć* refleks *jd*, *jt*, dobiven glasovnim putem, nego i na analoške forme kod prefiksa na konsonant, kod kojih nisu postojali fonetski uslovi za ovu promjenu, npr.: izaći, P14, otići, P14, otiđe, P42, uziđe, N2, snide, N2. Sam glagol ići u prezentskim formama javlja se kod Sitovića isključivo u analoškom jotovanom obliku: ide, P14, GG18, idete, P32, P45. Značajno je da uopće ne nalazimo oblike s neizvršenim jotovanjem, a ni oblike sa *j* mjesto grupe *jd*.

49. Ovo je naročito zanimljivo s obzirom na činjenicu da se pored normalnih štokavskih oblika sa *d* iz starog jotovanja u pojedinim leksemama nalaze i forme sa *j*, kao u čakavskom, čija area odista i danas obuhvata dijelove mlađeg ikavskog govora, ali ne i govore zapadne Hercegovine.¹⁷ Tako pored: mladim, P13, među, P19, P20, P27, P51, itd., nalazimo i: gospoju, P48, takojer, P13, N21, GG6, meu, G10, N2, meumetak, GG2, gospoji N7,, gospojo, N11, N21. Ipak valja napomenuti da u Pisni imamo samo među, a pored riječi *gospoja*, koja ima vanredno široku areu, samo još u jednom

¹⁵ Maretić, nav. d., 193, 196.

¹⁶ Maretić, nav. d., str. 204.

¹⁷ P. Ivić, nav. d., str. 176.

primjeru nalazimo *j* — *takojer*. Primjeri iz ostalih djela iz već poznatih razloga ne mogu nam poslužiti za neku iole ozbiljniju orijentaciju. Po svemu sudeći, u Sitovićevom jeziku izostaje ova karakteristika mladog ikavskog dijalekta. Ipak, nije bez značaja da se od dalmatinskih pisaca sa Sitovićem u ovoj osobini uglavnom slaže i Kadčić.¹⁸

50. Od posebnog je interesa refleks stare grupe *stj, skj i zdj, zgj*. U Pisni, pored oblika sa *št, žd*: *dažditi*, P20, P39, *taštine*, P29, *ištete*, P31, *skupštine*, P54, *baštenici*, P43 — imamo samo jedan primjer grupe *šč*, tj. *praščate*, P37; u Nauku i Gramatici ti su primjeri nešto brojniji: *dopuščujem*, GG6, *spušća*, GG100, *navišćenje*, N5, *zapuščena*, N20 — nasuprot primjerima: *odpuštamo*, N2, *odpuštenje*, N2, *navištenje*, N7, N24, *očištenje*, N7, *oproštenje*, N10, *dopuštajući*, N19. (Međutim, svi ovi primjeri mogu biti podjednako i rezultat podnovljenog jotovanja, kao i stari refleks grupe *šč*.) Makarsko primorje spada danas u oblast koja ima izoglosu *šč*. Ima dosta osnova da vjerujemo da je tako bilo i u Sitovićovo vrijeme; međutim, Ljubuški ne pripada arei sa *šč*. Najvjerovatnije je da pisac ipak nije imao grupu *šč* u svom jeziku; on je možda tek kasnije u Makarskoj i drugdje primio neke riječi s ovom grupom, i to prije svega one koje su u češćoj crkvenoj upotrebi. Izgleda da se zbog toga i u Pisni nalazi samo jedan ovakav primjer. Uostalom, ovo bi se slagalo i s ranijom konstatacijom da pisac nije u znatnijoj mjeri odstupao od svog maternjeg jezika pod literarnim uticajima. U komparativu pridjeva nalazimo oblike: *žešće*, P26, P67, *žeščemu*, P27, što odgovara općim štokavskim normama podnovljenog jotovanja u komparativu.

Oblik *letuštih*, P60, po svoj prilici je unesen iz dalmatinske literature er ne izgleda vjerovatno da ga je pisac mogao imati u jeziku svog kraja.

51. Druga, nešto manje važna crta teksta je asimilacija i disimilacija suglasnika. Sve primjere asimilacije možemo razvrstati u dvije grupe: asimilaciju po zvučnosti i asimilaciju po mjestu ili načinu obrazovanja. Asimilacija po zvučnosti vrši se i unutar riječi i u sklopu akcenatske cjeline, upravo proklitike s riječju na koju se naslanja. U slučaju prijedloga *s* ovo se jednačenje vrši gotovo redovno: *z drugim*, P11, *z dičicom*, P13, P22, *z družinom*, P18, P29, *z ženom*, P22, *z bogom*, P28, *z drugom*, P51, *z ganutjem*, GG228, za prijedlog *k* imamo samo jedan primjer jednačenja — *g zidu*, P38, a nasuprot tome: *k zemlji*, P46. U slučajevima ostalih prijedloga nemamo primjera takve asimilacije. U prefiksima je pisac postupao još daleko nedosljednije; isti prefiksi i u istoj poziciji javljaju se čas s asimilovanim konsonantom, a čas s nepromijenjenim. Primjeri: *iztomačit*, P20, *razpuhane*, P22, *raztopljene*, P22, *odpustio*, P38, *izhoditi*, P39, *raztrizniti*, P40, *obslužili*, P46, *odkupiteļ*, P53, *razsicati*, P64, *nadhodi*, P71, *izkazati*, P57, *brezkorisnih*, P13, *razsrdene*, P18, *iztomačit*, P20, *odkidihu*, P25, *izparaše*, P25, *izpraznu*,

¹⁸ Maretić, nav. d., str. 190.

P68, iztomačiti, GG5, obstiraše, N19, izteče, N20. Prema ovim primjerima s neizmijenjenim prefiksom stoje primjeri: rasikoše, P25, rasparali, P24, ispisao, P13, rastopilo, P23, raskipila, P23, isplivat, P68, raspuhan, P18, istomačenih, G1, rastati, N20, ispovid, N9, ispovidniku, N9. Čini se, po svemu, da je pisac nastojao da piše etimološki, ali mu to iz razumljivih razloga nije uvijek uspijevalo. Asimilovani primjeri su s pišćeve tačke gledišta greške, za nas karakteristične jer nam rječito govore o pišćevoj koncepciji i stvarnom izgovoru. Nepromijenjeni konsonant zadržavao se ondje gdje se još osjećao prefiks sa svojim specifičnim značenjem. U tom pogledu su za nas posebno značajni primjeri: zgrijane, P22, zgrist, P14, zgrijanje, P22, zgrijanoga, P22 — u svima njima promijenjeno je *s'* u *z* dosljedno, vjerovatno upravo zato što se prefiks *s* u ovakvim spojevima i u značenjskom smislu potpuno stapa s glagolom. Posebno stoje primjeri *uspiva*, P72, i *uzsliša*, P72; u oba je primjera prefiks *uz* u specijalnom futurskom značenju, u prvom je ipak izvršena asimilacija, ali u drugom; u kom bi asimilacija zamutila specijalno značenje, nije izvršena. Međutim, u unutrašnjosti riječi asimilacija se mahom vrši, pa i u kosim padežima i oblicima pridjeva koji stoje prema nominativu bez asimilacije. Tako pored: nigdar, P18, slatkosti, P27, P50, vazda, P57, G2 — imamo i: mrski, P45, uska, P70, teške, P47, slatko, GG240, prislutki, N18, prislataka, N21. Ipak imamo i primjere: svakdanja, P55, sobstvenomu, P74, društvo, P26, svidočbi, P31, inadžija, P20, bogoljubstva, N16.

Dok je *sobstvenomu*, po našem mišljenju, napisano prema riječi *sobstvo*, koja se u tom obliku često nalazi u franjevačkoj literaturi, a prema tome i: bogoljubstvo, u riječi svakdanji imamo još, vjerovatno, živu svijest o sastavnim dijelovima složenice. Poseban osvrt zaslužuje riječ svidočbi; asimilacijom bismo dobili *ġ*, za koje nije postojalo precizno grafičko obilježavanje; možda je zato i ostavljeno *č* — ovdje mjesto *x*, kako je taj glas obilježen u riječi *srġba* i sličnim (v.t.7.). *Druxtvo* mjesto *društvo* vjerovatno je napisano analogijom prema riječima *družba* ili *družina*, a inadžija je strana, upravo turska riječ, koja bi se mogla pročitati i kao inaġija, gdje bi *č* zastupalo *ġ*, iako je to u ovom slučaju manje vjerovatno.

52. Za jednačenje po mjestu obrazovanja imamo primjere *himba*, P28, *himbeno*, GG126, u kakvom obliku te riječi nalazimo, po pravilu, i kod bosanskih franjevačkih pisaca. Međutim, najizrazitije primjere asimilacije nalazimo u svezama prijedloga sa zamjenicom za 3. lice: *š ġime*, P34, *š ġome*, P41, *š ġim*, P42, *š ġimi*, GG2, *š ġome*, N18. Vidljivo je da je i ovdje prijedlog *s* najpodložniji asimilaciji; kod drugih prijedloga, naime, ovakve asimilacije nemamo. U dalmatinskim pisaca ovakve pojave imamo redovno samo kod Kneževića i Macukata, dok kod ostalih, kao i kod Sitovića, nalazimo naporedo asimilovane i neasimilovane primjere¹⁹.

¹⁹ Maretić, nav. d., str. 200.

U prefiksima imamo samo primjer *ražežen*, P37, dok se u primjerima: *katoličke*, P23, *grčko*, GG1, vršila, u stvari, regresivna asimilacija, koja je u rezultatu dala stapanje u prethodnu afrikatu, a u primjerima *junaštva*, P13, i *misništva*, G4, imamo asimilaciju vezanu s redukcijom disimilacijom prvoga elementa. Obje ove grupe odgovaraju u potpunosti normama književnog jezika.

U primjerima *mržñaše*, P67, *pribolezliva*, N21, nije izvršena asimilacija po mjestu obrazovanja. Ipak napominjemo da je dosta čest slučaj pisanja *s* ispred palatalnog konsonanta: *žesće*, P26, *žesćemu*, P27, *prascate*, P37, gdje se nesumnjivo čita kao *š*. Međutim, grupa *šč* trebalo bi da je napisana sa *scch*, dakle s udvojenim *c*, koje, prema tome, lako može i da se ispusti, dok se grupa *žń* ili *žl*, piše *xgl* ili *xgn*, što je sasvim različit grafički spoj. Zbog toga nije nemoguće da se asimilacija u ovim primjerima i u govoru odista nije vršila.

53. Za disimilaciju konsonanata broj primjera je veoma skroman. Ipak je značajna karakteristika izostajanje izvjesnih disimilacija koje inače nalazimo kod mnogih bosansko-hercegovačkih pisaca. Zbog toga ćemo se pozabaviti i takvim primjerima, koji takođe predstavljaju u izvjesnom smislu karakteristične crte pišćeva jezika.

Disimilaciju dva nazalna suglasnika nalazimo, uglavnom, u riječima s korijenom *znamen*; u svim tim primjerima prvobitno *n* prvoga sloga zamijenjeno je sa *l*; tako imamo: *zlameni*, P33, *zlamenue*, GG5, *zlamenita*, N10, N16, N23. Sličan je slučaj i s primjerom *Jerolime*, P70. Isključivo ovakvi oblici u obadva slučaja su i kod svih dalmatinskih štokavskih pisaca²⁰. Međutim, disimilaciju u primjerima gdje dva nazalna suglasnika dolaze jedan pored drugoga nemamo (osim pomenutih primjera), iako je upravo ta disimilacija u raznim vidovima jako rasprostranjena u vrlo širokoj arei, a nalazimo je kao karakterističnu crtu i kod niza bosanskih pisaca. Kod Sitovića, međutim, imamo: *mnoge*, P13, P33, *mnogo*, P30, P50, *primnogi*, P36, *mnozi*, P67, GG69, *tamnosti*, P50, *tamnici*, P58, N4, *mnit*, GG254; isti je slučaj i kad je grupa s palatalnim nazalom: *pomńivo*, P14, P47, GG191, N18, *pomńu*, P15, *sumńe*, GG113, *sumńivoga*, N4, i sl. Ipak u Gramatici nalazimo *mlidem*, GG207, *mliti*, GG207, ali nije pouzdano da je ovo iz pišćeva jezika. Kod dalmatinskih pisaca u pogledu ove crte vlada velika neujednačenost, ali je ipak zanimljivo da i Kadčić piše drugu grupu primjera isključivo na isti način kao i Sitović²¹.

Posebno se treba pozabaviti disimilacijom koja dovodi do potpune redukcije disimilovanog konsonanta. Karakterističan slučaj imamo u primjerima: *blagosivam*, P72, *blagosove*, P74, *blagosov*, N15, N17, *blagosovljenoga*, N21. Sve ovo je poznato i u ostaloj franjevačkoj literaturi. U tekstu nalazimo

²⁰ Maretić, nav. d., str. 193.

²¹ Maretić, nav. d., str. 194.

i redukciju konsonanata u imenica ispred nastavka *-stvo*: bogastvo, P34, kraľstvo, P53, kraľstva, P73, kraľstvo, N2, N6, proklestvo, N15, mogu-stvo, N9, GG72, bistvenomu, P74. Glasovi *t* i *v* izgubljeni su usljed djelovanja disimilacione redukcije prema *t* ili *v* u nastavku *-stvo*; u *mogustvo* došlo je, međutim, do potpune redukcije glasa *ć*. Ovo je malo neobičan oblik, ali valja naglasiti da je uobičajen u dobrom dijelu franjevačke literature, istina, kod Dalmatinaca samo kod Banovca. U kojoj je mjeri i da li je uopšte živio u Sitovićevom govoru, teško je utvrditi. Ostali oblici su, vjerovatno, iz govornog jezika, ali je i njihova raširenost u bosanskoj franjevačkoj literaturi velika, kao i u literaturi dalmatinskih štokavaca.

54. Crta koja se takođe veoma često sreće kod franjevačkih pisaca jeste zamjena palatalnog nazala nepalatalnim, i obrnuto, u pridjevskim nastavcima. Opće je poznata i jako raširena u literaturi forma vični. Ovaj oblik nalazimo i kod Sitovića: vične, P13, vičnosti, P11, vičnega, N2, vični, N15, itd., a prema njemu i: svitovne, P19, P21, P27, svetačni, N2. Interesantno je, međutim, da se kod Sitovića nalaze i obrnuti primjeri: životinski, P33, pa čak i životini, P33 (kod imenice). Primjer *sužanstvo*, N23, N10, ne izgleda pouzdan jer u Pisni nalazimo niz primjera sa zadržanim *ń*: sužnenici, P35, zasuzniše, P53, sužnevati, P58, iako jedan broj dalmatinskih pisaca ima naporedne oblike *s ń* i *n* kod imenica na *-stvo*²².

55. U Sitovićevom tekstu imamo slučajeve redukcije suglasnika na početku, na kraju i u sredini riječi. Za zapadnu Hercegovinu karakteristično je da ne poznaje otpadanje krajnjeg *t* u suglasničkim grupama *-st*, *-zd*, *-št*, *-žd*; toga nemamo ni u Sitovićevom tekstu. Primjeri su: prst, P11, korist, P13, P46, zgrist, P14, tridest, P30, jest, P41, P56, nenavidost, P48, tamnost, P54, radost, P61, post, N7, čast, N17, kripost, G4, susrist, GG197, itd.

Na početku riječi imamo pravilno pisanje gotovo u svim slučajevima osim u slučaju priloga *gdi*, gdje je pisanje neujednačeno: di, P12, P30, P35, P43, N21, G4, N22, disugodi, P13, digod, G3, gdi, P18, P47, P63, P70, P54, N20, N24, gdino, P58; pored toga je samo jedan primjer *ko*, P20. Kod imenica nemamo uopće gubljenja na početku riječi: psovke, P30, kćeri, P41, kćerci, P48, ptićicah, P60, pćelicah, P60.

U grupama suglasnika u sredini riječi redukcija se mahom ne vrši ondje gdje se još osjeća prvobitni oblik. To je obično slučaj u zavisnim padežima ili kod pridjeva kad nisu u nominativu muškog roda. Tako imamo: otca, P12, brezkoristnih, P13, koristna, P13, P14, otče, P37, svetče, P45, svetče, P46, bogatca, P70, otca, N2, radostna, N5, žalostna, N5, krotci, N6, sudcu, N11, vrutče, N20, itd., pored: korisna, P15, žalosna, P38, kriposnici, P55, korisne, P66, oca, G2, prižalosne, N18, časnoga, N19. Po pravilu je svuda *srce* jer se u ovom primjeru više ne osjećaju stari sastavni dijelovi riječi. Mo-

²² Maretić, nav. d., str. 195.

žemo, dakle, zaključiti da je pisanje etimologijsko, ali ja izgovor, iako se očituje u manjem broju primjera, bio, svakako, s redukovanim konsonantima.

56. Preostalo nam je da se s nekoliko primjera pozabavimo pitanjima palatalizacije. Može se konstatovati da se II palatalizacija u deklinaciji imenica gotovo po pravilu vrši i u muškom i u ženskom rodu.

Primjeri: u grisih, P11, redovnici, P13, Heretici, P19, katolici, P19, mučenici, P23, grišnici, P30, vrazi, P32, vuci, P44, pauci, P47, jezici, P49, redovnici, G2, kćerci, P48, u gramatici, GG5, na vojsci, GG214, majci, N18. Ipak imamo primjer u *struki*, P14, i *paroki*, P12 (v.t. 72. i 76).

Međutim, u ovom tekstu imamo još i palatalizaciju u deklinaciji pridjeva, ali pored primjera s palatalizovanim konsonantom, imamo ih dosta velik broj i bez palatalizacije. Pored: *druzim*, P19, P20, *razlici*, P30, od *druzi*h, P31, *ubozim*, P66, *mnozi*, P67, *krotci*, N6, *mnozi*, G1, u *mnozi*h, GG6, u *razlici*, GG6, *mnozi*, GG69, u *druzi*h, GG226, *uboz*i, N6, *jednaci*, N9, *razlicim*, N19, *uboz*i, N5 — imamo: *ubogim*, P35, *primnogi*, P36, *gorki*, P56, *prigorki*, P56, *britkima*, P64, *ubogim*, P67, *mnogi*, P71, GG2, itd. Sasvim je slična slika i kod nekih dalmatinskih pisaca, naročito kod Kadčića i Kačića.²³

Po svemu sudeći, palatalizacija kod pridjeva je u fazi jednog razvojnog procesa gubljenja ove suglasničke promjene, odnosno u fazi postepenog prodiranja nepalatalizovanih oblika, što se, međutim, na ovom tlu nije još prenijelo i na imenice. Inače, o refleksima I i II palatalizacije biće još riječi u poglavlju morfologije.

57. U poglavlju fonetike spomenućemo još samo oblik *prijali*, P19, i *priat*, GG186, koji imaju očiglednu čakavsku karakteristiku u zamjeni starog nazala, ali je to, inače, opća osobina kako dalmatinskih tako i bosanskih pisaca. Drugih primjera ovakvog refleksa nemamo. Za primjere *svetašnji*, *težaške*, N5 (mjesto *svetačnji*, *težačke*), ne možemo utvrditi da li su štamparske greške ili kasnije ispravke. Sumnjamo da je to osobina pišćeva jezika jer je ne nalazimo u Pisni, iako imamo paralelnih primjera.

MORFOLOGIJA

58. Osnovne morfološke karakteristike podudaraju se po tipu, u najosnovnijim crtama, s fonetskim osobinama, što znači da u većoj ili manjoj mjeri odgovaraju karakteristikama mlađeg ikavskog govora. I za morfologiju, u odnosu na važnost i vjerodostojnost obrađenih tekstova, važi, uglavnom, sve ono što je već ranije rečeno za fonetiku. Za ovu je materiju čak nesigurnost Nauka, a i Gramatike, još uočljivija.

²³ Maretić, nav. d., str. 225.

IMENICE

59. U imeničkoj su promjeni s obzirom na utvrđivanje govornog tipa najkarakterističniji upravo pluralski padeži koji su pretrpjeli promjene pod uticajem duala. Mladi ikavski južnog tipa ima u ovim padežima nastavak *-im*; s obzirom da posmatrani tekst datira s početka XVIII v., razumljivo je da se slika ne podudara potpuno sa stanjem na naznačenom terenu u savremenom jeziku. Može se, naime, pretpostaviti da razvojni proces nije još bio završen. Ipak postoje izvjesne specifičnosti u pojedinim riječima na koje se treba posebno osvrnuti.

Radi bolje preglednosti obradićemo svaki padež plurala posebno.

60. *Dativ*: U ovom padežu preovlađuju stari oblici kako u muškom tako i u ženskom i srednjem rodu. Za muški rod gotovo svi primjeri pokazuju nastavak *-om/ -em*: *fratrom*, P15, *popom*, P15, *redovnikom*, P15, P73, *grišnikom*, P26, P50, P63, *pristupnikom*, P26, P63, *psom*, P35, *kristjanom*, P72, P73, *didićkom*, P72, *pukom*, P13, P72, *građanom*, P72, P74, *dužnikom*, N2, *duhovom*, N7, *apostolom*, N7, *učenikom*, G3, *soldatom*, GG97, *zločincem*, P37, *mladićem*, G4, *neprijateljem*, GG111. Primjeri *građanom* i *kristjanom* pripadaju grupi imenica na *-anin* i, sasvim pravilno, gube slog *-in-* u pluralu. Od ostalih primjera odstupa *bičma*, N19, forma prema starim i-osnovama, koja se zadržala kod izvjesnih riječi u vrlo širokoj arei, dok je oblik *sinovon*, N21, s nastavkom *-on* mjesto *-om*, svakako unesen sa strane, vjerovatno od kasnijeg redaktora pod uticajem čakavštine, ukoliko nije štamparska greška.

61. Primjera za srednji rod je veoma mali broj: *nebesom*, N20, *vrimenom*, GG12, *govorenjim*, GG12. Kako se vidi, nijedan nije iz Pisne, što znatno umanjuje njihovu vrijednost. Ipak treba utvrditi da oblik *govorenjim*, koji predstavlja rezultat miješanja stare dativne i instrumentalne forme, u ovom tekstu odstupa od svih ostalih primjera dativa plurala ovog tipa imenica.

U dalmatinskih pisaca primjere za dativ s nastavkom *-im* ima češće jedino Kačić, ali za muški rod, inače i dalmatinski pisci imaju uglavnom stare nastavke ili, što začuđuje, novoštokavski nastavak *-ima*, istina rjeđe²⁴. Prema tome, i ovaj bi oblik mogao biti samo rezultat kasnije redakcije. Oblik *nebesom* ukazuje na fakat da se plural sa starim proširenjem na ovom tlu još zadržao kod ove imenice (uzgred rečeno, to će pokazati i drugi njeni padeži).

62. Sve imenice ženskog roda pokazuju isti oblik: *kristjanicam*, P72, *divićicam*, P72, *dušam*, P73, *pivalicam*, GG9, *crkvam*, GG11, tj. već formirane nove oblike dativa, kako su se zadržali do danas u ovim krajevima. Nastavak *-am* najobičniji je i kod dalm. pisaca, ali se kod njih, iako u manjoj mjeri, javlja i nastavak *-ami*, pored *-ama* (*-ama* uglavnom u Kadčića).²⁵

²⁴ Maretić, nav. d., str. 211. i 215.

²⁵ Maretić, nav. d., str. 219.

Posebno stoji dualski oblik *ušima*, N20, koji je, svakako, u ono doba preovladao i ovdje. Na žalost nemamo primjera ž. r. na konsonant koji bi pokazali u kojoj je mjeri ovaj stari dual uticao na njihove forme. Uostalom, kod Dalmatinaca ovoga doba, sudeći po djelima, u dativu imenica ovog tipa gotovo se potpuno razvio oblik s nastavkom *-ima*, dok je nastavak *-ma* već tada daleko rjeđi u upotrebi.

63. *Instrumental*: Kod muškog roda pretežno nalazimo još stare instrumentalne oblike, iako ima i izvjestan broj riječi s drukčijim nastavcima. Starim nastavkom *-i* završavaju se primjeri: redovnici, P44, zubi, P45, P48, mudraci, N5, udarci, N20, čavli, N22, verbi, G3. Ovako ima i većina daltinskih pisaca, osim Kadčića, koji ima *-ima*, i Kačića, koji obično ima *-im* i u ovom padežu. Ova dvojica Dalmatinaca imaju, pored toga, u instrumentalu i dativne oblike na *-om*, a tome kod Sitovića nema ni traga. Sitović se ovdje, dakle, dosta oštro razlikuje od obojice Makarana, koji su mu inače u ponekim fonetskim crtama dosta bliski²⁶. Nove oblike nalazimo kod Sitovića jedino u Nauku: *čavlima*, N20, *sakramentim*, N21, a koji, prema svemu naprijed rečenom, nisu ni pouzdani. Posebno se izdvajaju oblici: *koñma*, P25, *judmi*, P44, *bičma*, N19. Varijante s nastavcima *-mi*, *-ma* u stvari su ostaci i-deklinacije u pluralu, odnosno u dualu. Kod navedenih riječi je rasprostranjenost ovih nastavaka i inače dosta velika pa su ovi oblici mogli biti živi i u Sitovićevo vrijeme.

64. Primjeri za srednji rod su oskudni i pripadaju uglavnom tipu imenica pluralia tantum: *klišmi*, P24, *klišti*, P25, *ustmi*, P71, *dostojanstvim*, N14. Novi oblik javlja se samo u Nauku (*dostojanstvim*). Interesantna je paralelnost starog nastavka srednjeg roda *-i* i ženskog roda *-mi* kod iste riječi i u neposrednoj blizini. Treba, međutim, imati u vidu da ova riječ, pored oblika nominativa sr. r. *kliješta* (*klišta*), ima kod štokavaca, ikavaca i jekavaca, i formu ženskog roda *kliješte*, odnosno *klište*. Zbog toga se paralelna upotreba oba nastavka ove riječi mogla javljati i kod našeg pisca.

65. Kod imenica ž.r. preovlađuje noviji nastavak *-am*, te prema tome i izjednačavanje s dativom: *beštijam*, P31, *suzam*, P40, P62, *divojkam*, P44, *udovicam*, P44, *ženam*, P44, N2, *mužaticam*, P44, *redovnicam*, P44, *poglavicom*, P44, *sabljam*, P64, *rukam*, P65, *pogrdam*, N14, *ranam*, N20, *rukam*, GG113, *molitvam*, P11, *likarijam*, P11. Ovo ujednačavanje s dativom preovladalo je, uglavnom, i kod dalmatinskih pisaca, ali se kod njih ipak javljaju i oblici s nastavkom *-ami* i *-ama*, istina znatno rjeđe²⁷.

Osnove ženskog roda na konsonant imaju oblike: *kripostima*, N17, *napastima*, N19, *ričma*, GG72. Koliko je pouzdan nastavak *-ima* teško je ocijeniti, između ostalog i zbog toga što tako najčešće imaju i dalmatinski pisci.

²⁶ Maretić, nav. d., str. 212.

²⁷ Marejić, nav. d., str. 220.

Posebno stoje oblici *ušima*, P13, P74, i *očima*, P47, N22, GG113, koji se podudaraju sa starim dualskim i novim pluralskim oblicima ovih imenica i čija je raširenost u ovo vrijeme i na ovom terenu potpuno razumljiva.

66. *Lokativ*: Kod imenica muškog i srednjeg roda nalazimo samo oblike starog lokativa, i to s nastavkom *-ih*: *grisih*, P11, P30, N4, *vratih*, P56, *Duhovih*, N7, *dostojanstvih*, N12, N21, *po brojih*, GG236, *nuglih*, GG125, *slovih*, GG103. I dalmatinski pisci imaju ovaj nastavak, a jedino Kadčić i Lučić, pored toga, i nastavak *-ima*²⁸. Treba primijetiti da imenica slovo nema više ni u pluralu stare osnove; stara osnova na *-es* zadržala se, izgleda, jedino kod imenica *nebo* i *tijelo*. Oblik *Pò usta*, P35, ne mora biti lokativ, iako bi sintaksički lokativ ovdje najbolje odgovarao. Pitanje je nije li ovaj oblik preuzet u franjevačku literaturu iz starijih tradicionalnih tekstova, ili je to akuzativ plurala, koji je ovamo došao zamjenjivanjem padeža sa značenjem posredstva padežom sa značenjem namjene.

67. Najveći broj primjera za imenice ž.r. imamo u obliku jednakom s oblikom za dativ i instrumental plurala, kao: *pustiñam*, P17, *spilam*, P17, *jamam*, P17, *dubinam*, P17, *potribam*, P31, *goram*, P60, *kñigam*, P60, *pržinam*, P60, *živinam*, P60, *planinam*, P60, *godinam*, P60, *vodam*, P60, *molbam*, P66, N20, *notam*, N24. Stari lokativ s nastavkom *-ah* za ž.r. javlja se dosta rijetko: *potribah*, N18, *mukah*, N19, *državag*, N7. Kao što se vidi, nijedan od ovih primjera nije iz Pisne i zato možemo s pravom posumnjati u njihovu autentičnost s obzirom na autorstvo samog pisca; na to nas posebno upućuje oblik *državag*, gdje zamjenu *h* sa *g* nikako ne možemo pripisati Sitoviću. Kod Dalmatinaca, međutim, najzastupljeniji je nastavak *-ah*, ali se javlja i *-am*, naročito kod Kačića, a Kadčić ima ponekad i *-ama*²⁹. Kod Sitovića je, znači, najdosljednije izvedeno ujednačavanje sva tri padeža plurala kod imenica ž.r., i to s nastavkom *-am*, karakterističnim za mlađi ikavski govor, dok kod Dalmatinaca u tom pogledu vlada prilično šarenilo.

Od imenica ž.r. na konsonant nalazimo samo primjer *kostima*, P21. U lokativu, dakle, i u Pisni nalazimo oblik na *-ima*, što bi govorilo u prilog tezi da je oblik s nastavkom *-ima* već prodro u ovu kategoriju imenica.

Na svoj način je zanimljivo da se u lokativu, i to u Pisni, javlja i stari dualski lokativni oblik *ušiju*, P47. Iako on paradigmatski odgovara dativnom dualskom obliku *ušima*, pitanje je ipak koliko je dugo živio ovaj oblik lokativa jednak genitivu i da li u Sitovićevo vrijeme nije već postojao i paralelni oblik jednak dativu plurala. Mi, međutim, u oskudnom obimu teksta nalazimo samo ovaj oblik za lokativ imenice *uši*. Međutim, sudeći po primjerima, kod imenica a-osnova izvršeno je već takvo ujednačavanje. Kod dalma-

²⁸ Maretić, nav. d., str. 211.

²⁹ Maretić, nav. d., str. 220.

tisnkih pisaca s nastavkom *-iju* nalazi se samo riječ *kostiju*, i to kod dosta arhaičnog Terzića, inače je najčešće *-ima*, pored nešto rjeđeg *-ih*³⁰.

68. Posebno su interesantni oblici genitiva plurala, uglavnom s novim nastavkom *-a*, ali u većini slučajeva napisani s krajnjim *h*, koji se, svakako, nije čitao. Pitanje je da li je to *h* samo obilježje genitiva (u dosta slučajeva moglo bi biti distinkcija prema jednakom obliku nominativa) ili je oznaka dužine. Ovo posljednje moglo bi takođe biti tačno jer u nekoliko slučajeva kad nema *h* pojavljuje se akcenat na *a*, koji bi ovdje mogao da obilježava dužinu. Pored svega ovoga nalazi se i izvjestan broj primjera starog genitiva.

69. Primjeri za m.r.: biskupatah, P13, kapitanah, P13, časah, P60, anđelah, N12, apostolah, N9, N16, krstjanah, N17, grišnikah, N16, prorokah, N16, mučenikah, N16, ispovidnikah, N16, verabah, G1, otokah, GG214, vilaetah, GG214, glasovah, P14, gradovah, P35, vikovah, P57, trunovah, P60, listovah, P60, cvitovah, P60, gradovah, P73, darovah, N4, a bez *h*: danà, P57, dubova, P62, griha, N4, N9, kraļa, P13, Apenina, P21. Velik broj jednosložnih riječi u ovom tekstu ima proširenje *-ov* u gen. plurala.

Međutim, posebno treba obratiti pažnju na činjenicu da izvjestan broj riječi, većinom dvosložnih i trosložnih, s takvim proširenjem ima genitiv bez nastavka: redovnikov, P15, grihov, P19, P31, P65, P71, N12, N14, N17, P11, anđelov, N13, grišnikov, N14, virnikov, N17, vikov, N21. Genitiv bez nastavka imaju još i: sakramenat, N3, (iljada) soldat, GG97, (sedam) danak, P40.

Osim primjera za genitiv bez nastavka sa završetkom *-ov*, ostali su primjeri uglavnom u brojnim konstrukcijama. Ovo je karakteristično utoliko što se slična pojava javlja i kod dalmatinskih pisaca, pa nas navodi na misao da su se proširenju s nastavkom *-a* u gen. plurala upravo najduže opirali oblici koji su se svojom formom razlikovali od nom. singulara. Istina, tome se, donekle, protivi fakat da se gen. plurala bez *-a* kod dalmatinskih pisaca javlja kod riječi s nepostojanim *a*, čiji je oblik upravo jednak nom. sing., ali je pitanje nije li to slučaj u brojnim konstrukcijama, kao što imamo i kod Sitovića, a što se zadržalo i do danas u mlađim ikavskim govorima³¹.

Kod stranih riječi koje se svršavaju na skup suglasnika pojavljuje se i u gen. plurala nepostojano *a*: *verabah*, G1, *sakramenat*, N3.

70. U srednjem rodu najinteresantniji su primjeri riječi starih konsonantskih deklinacija. Tako pored: višalah, P63, drvah, P26, dilah, P46, N4, zrnah, P60, selah, P73, višala, P25, govorenja, GG12, sve s novim nastavkom za gen. plurala, imamo: nebesih, P18, slovah, P60, (trih) plemenih, GG97, vrimenah, GG12. U *nebesih*, uz proširenje u pluralu o kojem smo i ranije govorili, imamo, kao i u *plemenih*, nastavak *-i*, koji se u savremenom jeziku

³⁰ Maretić, nav. d., str. 221. i 222.

³¹ Maretić, nav. d., str. 209.

ne javlja kod imenica srednjeg roda, ali je u starijem jeziku u sličnim prilikama dosta često zastupljen, naročito u jeziku bosanskih franjevaca.

Treba, međutim, napomenuti da se takvi oblici, inače, većinom javljaju kod imenica srednjeg roda na *-stvo*; toga imamo i kod Sitovića, ali uglavnom u Nauku: blaženstvih, N6, otajstvih, N8, pored otajstva, N5, i kraljestavah, GG214. Oblike gen. plurala na *-i* kod imenica sa završetkom *-stvo* imamo i kod nekih Dalmatinaca (Kadčić), istina, dosta rijetko, dok se kod ostalih imenica srednjeg roda ovaj nastavak javlja izuzetno.

71. Imenice ž.r. na vokal imaju najčešće genitiv obilježen znakom *h* ili akcentom, iako ima i nekoliko odstupanja i u tom pravcu, ali, pored toga, baš kod njih je zastupljen veći broj primjera starog genitiva bez *a*, istina, gotovo redovno u brojnim konstrukcijama. Posebno ćemo odvojiti skupinu primjera u kojima se javlja nepostojano *a*, iako ih zbog glasovne konstelacije upotrijebljenih riječi ima veoma malen broj.

Primjeri: silabah, P14, jamah, P21, dlakah, P60, iskricah, P60, kapljicah, P60, ribicah, P60, ikricah, P60, ptičicah, P60, mravicah, P60, skakavicah, P60, mušicah, P60, hiľadah, P61, državah, P73, nediľah, N7, divicah, N15, N18, suzah, N19, pivalicah, GG9, mukah, P50, itd., ali i: godinà, P57, hiľadà, P57, dubinà, P61, godina, P46, P61, planina, P21, zvizda, P60.

U primjerima pisanah, P13, i crkavah, GG11, imamo sasvim pravilno nepostojano *a*; primjera bez njega ili s nastavkom *-i* kod ovog tipa imenica ne nalazimo u tekstu, iako toga ima ponešto kod dalmatinskih pisaca.

Stari genitiv imamo: (po sto) libric, P25, krupic, P60, godin, P61, (pet) stotin, P46, (deset) hiľad, P50. Treba ipak primijetiti da se primjeri starog genitiva kod ovog tipa imenica pojavljuju mahom u slučajevima kada je ovakav oblik uslovljen ritmom stiha i brojem slogova u njemu, obično na mjestima gdje bi se ovakvo skraćivanje teže moglo izbjeći. Međutim, to ipak ne znači da je oblik iskonstruisan protivno jezičkom piščevom osjećanju; on je, vjerovatno, samo rjeđi u upotrebi, ali inače poznat i još živ. Oblik *hiľad* nalazi se češće i kod dalmatinskih pisaca, dok su, inače, ovakvi oblici u njih vrlo rijetki.³² Oblici *rukuh*, P25, i *noguh*, P25, su stari dualski oblici, ali su se u velikoj arei održali sve do danas, a nalazimo ih kao najobičnije i kod dalmatinskih pisaca. Ovdje se *h* svakako nije izgovarao, nego je samo, vjerovatno, označavao novonastalu dužinu.

Imenice ž. r. na suglasnik javljaju se u malom broju primjera: zapovidih, P26, P63, N12, kripostih, N3, stvarih, N8, žalostih, N17, i varošah, P73. Oblici su pravilni, a *h* se, svakako, nije izgovaralo (v. t. 40). Posljednji primjer *varošah* pošao je, međutim, za imenicama *a*-osnova, što nije nimalo čudno kada se zna da je slična pojava uočena na raznim stranama kod dosta sličnih riječi, npr. *kòkòš* — *kókóšà*.

³² Maretić, nav. d., str. 218.

Pitanje je da li primjer Alpih, P21, treba ubrojati u ove osnove, ili ide po zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji.

72. U pogledu nominativa i akuzativa plurala treba se ponajviše pozabaviti pojavama palatalizacije u nominativu i odnosom kraćih i dužih oblika riječi u oba ova padeža.

Kod imenica m. r. imamo kraći nominativ plurala u ovim primjerima: stupi, P24, sudji, P28, nosi, P33, bubnji, P34, ognji, P40, P58, plači, P51, *posti*, N7, vitri, P43, oci, P48, gdje je u savremenom jeziku takav oblik neobičan ili neobičniji, pored: crvi, P24, P59, P11, psi, P28, P44, vrazi, P32, P48, djavli, P43, P59, sveci, N7, pauci, P47, kako je obično i u savremenom jeziku. Treba dodati da veći broj kraćih oblika neobičnih u današnjem književnom jeziku upućuje upravo na osobenosti mladeg ikavskog govora.

U višesložnim riječima imamo: naslidnici, P34, paroki, P12, roditelji, P69, građani, P70, Francezi, G1, Špañoli, G1, Italijanci, G1, redovnici, P43, P38, heretici, P19, katolici, P19, mućenici, P23, nevirnici, P23, poskoci, P47, itd. Svi primjeri, osim *paroki*, imaju pravilno izvršenu palatalizaciju. Jedini primjer bez izvršene palatalizacije je strana riječ u kojoj je prvobitno *h* zamijenjeno sa *k*; možda je to razlog što ju je pisac unio u ovako nepalatalizovanom obliku.

Jedini primjer na *-anin* ima takode pravilan oblik plurala bez *-in-*.

Dosta su brojni i primjeri dužeg oblika u nominativu: muževi, P29, P48, dimovi, P40, gromovi, P47, kumovi, P48, sinovi, P48, N6, vragovi, P13, zidovi, P58, vikovi, P63, kažovi, GG5. Odnos umetka *-ov-* prema *-ev-* s obzirom na palatalnost prethodnog konsonanta je, uglavnom, pravilna. Jedino je odstupanje u primjeru *kažovi*, gdje je opet u pitanju strana riječ, koja je baš zbog toga mogla da navede pisca na odstupanje. Dubletne oblike, s obzirom na umetak, imamo jedino u primjeru vrazi prema vragovi.

Treba primijetiti da na ovakvu sliku kratkih i dugih oblika u nom. plurala nisu bitno utjecali zahtjevi stiha, jer su se na mnogo mjesta mogli izbjeći kraći ili duži oblici, tj. zamijeniti jedni drugima, da je to pisac htio učiniti. (Na primjer, »Kak u školje sve vitri puhaju« moglo bi glasiti i »Kak u školje vitrovi puhaju«.)

Poseban problem predstavlja oblik (ljute) *tigre*, P44, gdje imamo nom. plurala u obliku ž. r., a tome odgovara i oblik atributa, iako je danas jedini poznati oblik ovog pojma u muškom rodu.

Oblik nominativa *gospoda*, P24, prema sing. m. r. gospodin, u stvari je zbirna imenica ž. r., i u tekstu je njena kongruencija po ženskom rodu, i u singularu.

Za srednji rod se pojavljuje svega jedan primjer, a i taj je iz Gramatike: vrmena, GG12.

73. Primjeri za ž. r. su: kose, P25, kume, P48, veruge, P47, nevge, P47 (č. negve), lisičine, P47, konopine, P47, sve pravilni primjeri a-osnova. Svega je jedan primjer imenica na konsonant: *žuči*, P53. Pored toga, imamo i imenicu *kćeri*, P41, koja je prešla iz konsonantskih osnova u i-osnove, kao i u savremenom jeziku. Poseban slučaj predstavljaju primjeri: *oči*, P33, N20, *uši*, N20, što je stari dualski oblik srednjeg roda.

74. Akuzativ plurala se u suštini slaže s onim što je naprijed rečeno za nom. plurala. Kraći oblik akuzativa plurala neobičan u savremenom jeziku imamo u primjerima: *dlane*, P33, *poste*, P44, N3, *lave*, P64, *like*, P73, *posle*, G4, *vitre*, P20, *plamene*, P21, P36, a običan u: *sveće*, P45, *grihe*, N9, P12, *jade*, P64. Sasvim su obični i danas duži oblici: *muževe*, P54, *zidove*, P58, *dimove*, P59, *gromove*, P65, *valove*, P65, *snigove*, P20, *skutove*, P74. Treba posebno konstatovati da se potpuno podudaraju svi pojedinačni primjeri u odnosu nominativa i akuzativa. U ovom padežu se ipak javlja i jedan neobičniji dubletni oblik: *komadove*, P25, prema *komade*, P25, ali između oba ova oblika postoji neka semantička razlika. Dok oblik *komadove* označava pravi plural ovog pojma, oblik *komade* dolazi u adverbijalnoj oznaci *na komade*, gdje je značenje već nešto pomjereno. Oblik *lede*, P21, neobičan je naročito stoga što se imenica u ovom značenju ne pojavljuje gotovo nikad u pluralu; utoliko nam je i ovaj oblik teško prihvatljiv.

Zanimljivo je da se imenica dan pojavljuje u ovom padežu u obliku *dneve*, P40, ali u brojnoj konstrukciji nalazimo (za tri) *dni*, GG216, tj. u starijoj dualskoj formi. Za primjer *glade*, P64, nemoguće je čak odrediti da li pripada muškom ili ženskom rodu, a i inače je plural ove imenice dosta rijedak i, vjerovatno, upotrijebljen jedino pod utjecajem ritma stiha.

Imenice srednjeg roda ne pokazuju nikakvih interesantnih crta. Možemo jedino konstatovati da se i ovdje imenica nebo sreće s proširenjem, ali se uz nju u ovakvom obliku pojavljuje i imenica tijelo, pa imamo: *tilesa*, P27, *nebesa*, P25, P70, N2. Ostali su primjeri: *kolina*, P65, *vrmena*, GG12, *imena*, P41, *vrata*, P56, *višala*, P63, *usta*, P21. Posljednja tri primjera u stvari su pluralija tantum.

74. Imenice ženskog roda na vokal ne odstupaju ni u čemu od pravilnih i očekivanih oblika: *ruke*, P21, *noge*, P21, *žene*, P35, *pisne*, P13, *žerave*, P22, *patriarke*, P51, itd.

Kod imenica ženskog roda na konsonant, uz normalne oblike: *riči*, P11, *peći*, P22, *kosti*, P25, naročiti nam problem predstavlja akuzativ *prse*, P65, uz oblik *prsi*, P25, N9. Oblik *prsi* odgovarao bi paradigmatski obliku *prsih*, N20, u genitivu plurala, tj. prema i-osnovama ž. r., dok bi oblik *prse* odgovarao a-osnovama. Istina, i oblik *prsi(h)* u gen. plurala mogao bi se shvatiti kao genitiv a-osnova na *i*, ali kako inače ne srećemo takvih oblika kod ostalih imenica ovog tipa, to ne izgleda ubjedljivo. S druge strane, oblik

prse u akuz. plurala sreće se vrlo često kod bosanskih franjevačkih pisaca, a i kod Dalmatinaca, ali je ipak pitanje da li je to literarni ili govorni oblik.

Akuz. plurala oči, P21, P40, i uši, P21, P35, očekivani su oblici, koji po svojoj formi pripadaju ovoj deklinaciji.

75. O singularskim padežima nema mnogo da se kaže; pokazaćemo jedino da su oblici, uglavnom, pravilni i da odgovaraju savremenom književnom jeziku, a posebno ćemo se obazreti na pojedinosti koje mogu imati izvjesnog značaja u dijalekatskom smislu.

U nominativu pomenućemo samo oblike *plamen*, P50, i *kamen*, P50, koji se pojavljuju samo u takvoj formi, ali je interesantno, s druge strane, da se imenica *mati* u nom. sing. nalazi jedino u obliku *mater*, P11, P48.

Strana riječ *vers* javlja se i u ovom padežu s nepostojanim *a* — *veraš*, N24, kao što imaju nepostojano *a* i druge strane riječi s grupom konsonata na kraju, istina samo u primjerima genitiva plurala.

Vlastita imena *Bone*, P55, *Frane*, P55, preuzeta su u ovom obliku, vjerovatno, iz Dalmacije. Međutim, kod vlastitih imena postoji u ovom tekstu izvjesna nedosljednost u deklinaciji. Dok kod tipa muških hipokoristikona na *o* ili *a* imamo gen. sing. *Tome*, P22, dat. singulara *Lovri*, N7, pa onda i prisvojni pridjev *Lovrine*, P22 (za nominativ nema primjera), kod tipa muškog roda na *-ije*, ili, možda, *-io*, imamo u akuzativu sing., pored *Ananiju*, P28, po *a*-deklinaciji, *Mojsija*, P27, *Panfucija*, P42, *Antonija*, P27, i *Tarkvinija*, P27, po *o*-deklinaciji. Ovdje se radi o vlastitim imenicama m. r. preuzetim iz latinskog, za koje Maretić tvrdi da imaju takvu dubletnu promjenu čak i u Vukovim spisima³³; ipak, u našem slučaju, oblik po *a*-deklinaciji je usamljen. Otuda nije isključeno da je ova razlika uslovljena razlikom u nominativu, sa završetkom *-io* prema *-ije*, a za šta nalazimo i posrednu potvrdu u nominativu *Makario*, P46. Kod ovih se imena javlja i izvjesno neslaganje u instrumentalu sing. jer prema *Mojsijem*, P44, sa preglašenim *o*, stoji oblik *Pontiom*, N2, bez ove promjene. Međutim, posljednji je primjer iz Nauka, što umanjuje njegovu vrijednost; ipak, on bi odgovarao nominativu na *-io*, te ga zbog toga ne treba sasvim odbaciti.

76. Što se tiče palatalizacije u dativu i lokativu sing. imenica III vrste, primjer za dativ *kćerci*, P48, ima pravilan oblik, ali u lokativu, pored *na svrsi*, N20, imamo i *u struki*, P14. Ovdje je riječ struka upotrijebljena u specijalnom značenju, tj. znači stih. Kod Vuka ova riječ ima tri značenja, od kojih je drugo najbliže značenju našeg pisca (v. od tri struke, triplex). Neizvršenoj palatalizaciji, možda, uzrok leži upravo u tom pomjeranju značenja.

U našem tekstu imenica čeljad, sa zbirnim značenjem, dolazi u dativnom obliku čeljadi, P13; po svoj prilici kod Sitovića nije ni imala pluralsku deklinaciju u zavisnim padežima.

³³ Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb, 1931, str. 114.

77. U vokativu sing. muškog roda javljaju se neki oblici koji odgovaraju oblicima narodnih pjesama. To je, prije svega, upotreba vokativa s nominativnim značenjem kod vlastitih imena ili njihovih atributskih apozicija: *kraľu Okozija*, P32, *Isus gospodine*, P35, *Jerolime*, P70. Jasno je da je ovakva upotreba proistekla iz zahtjeva stiha, ali je interesantna kombinacija nominativnog oblika uz vokativni u sintagmi *Isus gospodine*, dok u primjeru *kraľu Okozija* vlastito ime može da ima i ovakav vokativni oblik. Ostali su vokativi potpuno pravilni, izuzimajući oblik *sinu*, N15, koji je usamljen i prilično nepouzdan.

78. Vokativ kod imenica ž. r. pokazuje izvjesno šarenilo, upravo kod imenica a-osnova. U tom pogledu treba se pozabaviti imenicama sa sufiksom *-ica*, gdje nam se smjenjuje nastavak *e* nastavkom *-o*: *divico*, N10, N16, N22, N23, *ružice*, N10, N16, N23, *danico*, N10, N23, *Kraľico*, N10, N16, a prema tome: *divice*, N14, *cesarice*, N14, *vratarice*, N14, *pomoćnice*, N14, N16, *bogorodice*, N15, N17, *kraľice*, N22, N23, *sveta troice*, N15, *nesrićnice* P52, *kukavice*, P53. Već letimičan pregled uvjeriće nas da imenice s više, od tri sloga po pravilu imaju *-e*, a primjeri takvog oblika nalaze se i u Pisni, pa se može vjerovati da je to upravo piščev oblik. Ipak ostaje otvoreno pitanje trosložnih riječi, kod kojih pretežu oblici sa *-o*, ali kako ih nema u Pisni, nije uputno donositi decidirani zaključak.

79. Od singularskih padeža ostaje nam još instrumental.

Sve imenice muškog i srednjeg roda na palatal imaju u ovom padežu nastavak *-em*: *ognem*, P25, P48, P64, itd., *kraľem*, P28, *Mojsijem*, P44, *kľučem*, P56, *srcem*, N12, N13, *kršćenem*, P36, što nije slučaj i kod dalmatinskih pisaca.³⁴ Jedino je odstupanje u već ranije pomenutoj formi *Pontiom*, N2.

Imenice IV vrste nalaze se jedino s nastavkom *-ju*: *pametju*, P47, *kripostju*, P74, *bolestju*, N19, *krvju*, P29, P30, itd., dok se kod imenica ž. r. na vokal u dva slućaja javljaju neobićni oblici: *tilon*, N20, i *dušum*, N20. Oba oblika nose pečat čakavštine, a kako su u Nauku, neće biti nikako iz piščeva jezika.

U vezi s deklinacijom imenica pomenućemo još samo dva oblika imenice dan. Prema akuzativu sing. *dan*, P11, N12, i genitivu plurala *dana*, P57, imamo genitiv sing. *dneva*, N3, koji odgovara već naprijed pomenutom obliku akuzativa plurala *dneve*, P40 (v. t. 72). Ova dvojnost osnova je, uostalom, vrlo raširena pojava kod ove imenice i u ovoj govornoj arei, i u jeziku bos. franjevac, a i kod Dalmatinaca.

Ovim bi bili, uglavnom, obuhvaćeni svi tipovi imenićke deklinacije, pa ćemo u kraćim crtama izložiti ono što predstavlja izvjesnu specifićnost u deklinaciji zamjenica.

³⁴ Maretić, Jezik dalm. pisaca . . . , str. 211.

ZAMJENICE

80. Kod ličnih zamjenica javljaju se i stari oblici, naročito u pluralskim padežima. U singularu treba upozoriti na akuzativ m. r. *ńeg*, P23, P42, prema normalnom *ńega*, P24, P25, P38, P74, za genitiv, i P18, P25, P38 itd., za akuzativ. Ipak, svega dva ovakva oblika nameću mišljenje da se javljaju radi stiha. Karakteristično je, međutim, da se nijednom ne pojavljuje oblik *ńga*, ali imamo *nadań*, P32, u akuzativu sing. Dativni oblici u lokativu sing. *ńemu*, P18, P67, P70, P73, GG8, N17, pored: *ńem*, P23, P46, P71, potpuno su očekivani, ali napominjemo da se u dativu sing. ne javljaju oblici bez *-u* u Pisni, nego samo jedan u Nauku — *ńem*, N14.

Instrumental singulara, pored oblika s pokretnim *-e*: *ńime* (m. r.), P34, GG68, *ńome* (ž. r.) P41, N18, ima i oblik *ńim*, P45. U pluralu, kako rekosmo, pretežu stari oblici, tako da imamo dat. plurala: *nami*, P56, P66, GG21, N8, *vami*, P32, P37, P39, P45, G4, instrumental plurala: *vami*, G10, *ńimi*, P61, P62, N2, i lokativ plurala: *ńimi*, P30, P60, P25, P48, GG79, GG114, N17, *vami*, P39, a samo iznimno lokativ plurala *ńima*, P48, u novoj formi prema dualu. U tome Sitović oštro odudara od Dalmatinaca, koji za 3. l. imaju isključivo nove forme, dok su i kod njih za 1. i 2. lice stare forme običnije.³⁵ Ova crta je, svakako, starija karakteristika mlađeg ikavskog govora, kao što je specifičnost Sitovićeve jezika i akuz. plurala ž. r. *ńe*, P25, P35, G53, i m. r. *ńe*, P65, pored novijeg *ńih*, P63, N12, u ovom tekstu — kao što se vidi — još i početkom XVIII v. Uostalom, tačno ovako imaju i dalmatinski pisci, tj. *ńe* uz prijedlog, a *ńih* bez prijedloga, iako ne tako dosljedno kao Sitović.³⁶ Ostaci ovog stanja nalaze se još i danas u nekim govorima (v. Tolisa).

Ostali oblici ličnih zamjenica odgovaraju današnjem književnom jeziku.

81. Pokazne zamjenice i zamjenica *sav* imaju, takode, neke oblike koji vrlo živo upućuju na dijalekatske crte teksta, mada treba imati u vidu i to da su iste crte vrlo česte i kod većeg dijela franjevačkih pisaca iz Bosne.

Radi se o nominativu i akuzativu sing. m. r. pokaznih zamjenica ovaj, onaj, koje kod Sitovića glase samo *ovi*, GG113, N10, N12, N15, i *oni*, P11, P23, P74, N20. Zamjenica taj u nom. sing. m. r. javlja se u obliku *ta*, P59, P71; za primjer *taye*, P20, može se, takode, s najviše vjerovatnosti utvrditi da je bez *j*, tj. da *j* pripada samo enklitici *je*. I u ovome se Sitović podudara, osim bosanskih, i s dalmatinskim autorima.³⁷

Posebnu pažnju zahtijeva lokativ sing. m. r. *na vom*, P22, P43, P74. Teško je reći da li je ovdje djelovala asimilacija i otvaranje vokala, ili je inače uopćena forma bez *o-* analogno zamjenici taj. Sudeći ipak po diver-

³⁵ Maretić, nav. d., str. 229. i 232.

³⁶ Maretić, nav. d., str. 231.

³⁷ Maretić, nav. d., str. 233.

genciji oblika za nom. i akuzativ sing. m. r. *ta: oni, ovi* — a i po tome što se navedeni oblik bez *o* javlja samo u lokativu sing. — mogao bi se ovaj lokativ shvatiti kao okamenjeni oblik samo u tom specifičnom slučaju, bez obzira na to što se oblik bez *o* javlja i inače kao dijalekatska osobina.

Ostali oblici singulara ne pokazuju ništa osobito; odnos oblika sa *a* i bez njega [ovog (gen. s. m. r.), P21: onoga (ak. s. m. r.), P29, i toga (gen. s. m. r.), P20] obični su, a u oblicima plurala jedino vrijedi uočiti da se javljaju i oblici s partikulom *-zi*, istina u Pisni samo u jednom primjeru: *onizima* (d. pl.), P72, pored *ovizim* (d. pl.), GG22, *ovizih*, GG22, *tizih*, GG6, *onizih*, GG242 (sve u g. pl.), *ovizim*, GG190, *tizim*, GG220 (sve u instr. pl.). Teško je odrediti koliko je raširena upotreba partikula kod pokaznih zamjenica u ovog pisca; svakako, ona se ne javlja u singularu.

Za pokazne zamjenice kakvoće imamo vrlo mali broj primjera, ali su oni karakteristični po tome što se javljaju samo u starijem neproširenom obliku: *take* (gen. s. ž. r.), P67, GG8, N10, N23, *take* (n. pl. ž. r.), P26, i *takoj* (dat. s. ž. r.), P71. Međutim, kod odričnih zamjenica za kakvoću srećemo već primjer *nikakove* (gen. s. ž. r.), P57.

U pogledu zamjenice *sav* tekst se podudara s većinom franjevačkih tekstova, u kojima je za nom. sing. m. r. uopćen oblik *vas*, pa imamo i ovdje: *vas* (n. s. m. r.), P67 i *vas* (ak. s. m. r.), P35, N14, N17. Izvjesno odudaranje od manira franjevačke literature je upotreba gen. plurala *svih*, P54, G2, N5; oblik *sviju* se kod Sitovića uopće ne sreće.

82. Sasvim specifičan problem predstavljaju oblici relativnih zamjenica koji se javljaju u vrlo šarolikim formama. Za nas su, u izvjesnom smislu, najinteresantniji kraći oblici, koji odgovaraju oblicima što ih nalazimo mahom u dubrovačko-dalmatinskoj literaturi, većinom u poeziji. To su, u stvari, čakavski oblici koji su se raširili u jeziku pisaca isključivo putem literarnih uticaja. Iako su takvi kraći oblici dosta česti u Pisni, treba ipak odmah konstatovati da preovlađuju duži oblici u većini padeža. Potrebno je, svakako, obratiti pažnju i na činjenicu da osnovni materijal našeg proučavanja predstavljaju stihovi, koji su samim tim bili podložniji uticaju dubrovačko-dalmatinske literature, naročito kod pisca koji je dobar dio svoga života proveo u Dalmaciji ili na njenoj granici.

Poređićemo kraće i duže oblike. Nominativ sing. m. r. *ki*, P19, P28, P31, P34, P37, P53, P55, P63: *koi*, P31, P32, P41, P46, P52, P58, P59, P73, N2, N4; nom. sing. ž. r. *ka*, P18, P20, P55, P71, N19: *koi*, P20, P70, P46, N3; akuz. sing. ž. r. *ku*, P17, P19, P23, P28, N13: *koju*, P41, P64, N10; nom. plurala m. r. *ki*, P19, P27, P30, P34, P35, P43, P51, P52, P72, N15: *koi*, P25, P28, P29, P30, P31, P36, P45, P46, P54, GG22; nom. plurala ž. r. *ke*, P44, N46: *koje*, P19, P29, P31, P50, P54, P32, P66, GG22, N6; akuz. plurala ž. r. *ke*, P21, P23: *koje*, P45, P54, P60; lokativ sing. ž. r. *koj*, P14, N13: *kojoj*, P55, N8, i dativ sing. ž. r. *kojoj*, P56. Prema akuzativu sing. m. r.

ki, P19, nemamo dužeg oblika, kao što ni prema *koje* (nom. s. sr. r.), P56, nemamo kraćega. Od kraćih treba još pobrojati *kim* (dat. plurala), P18, *kim* (inst. s. m. r.), P25, P37, a od dužih *kojom* (inst. s. ž. r.), P26, N20, *kojizim* (inst. pl.), N21, *kojizih* (gen. pl.), GG225, N9. Posljednji su oblici s partikulom *-zi*, koja se kod ove zamjenice, kao i kod pokaznih, javlja samo u zavisnim padežima plurala. Ali, kod ove se zamjenice sreće još i partikula *no*, međutim isključivo u dužim oblicima: *kojino* (n. s. m. r.), P26, P32, P33, P35, P38, P58, *kojano* (n. s. ž. r.), P23, P50, P53, *kojino* (n. pl. m. r.), P30, P34, P49, *kojeno* (n. pl. ž. r.), P32, P54. Ovim se još i povećava broj dužih oblika na račun kraćih, naročito kod zamjenica za m. rod.

Na drugi način mogu da se posmatraju zavisni padeži m. r. u singularu. Ovakvi su oblici prošireni na cijelom području književnog jezika i ne spadaju ni u dijalekatske crte ni u forme starije regionalne literature. Tako imamo isključivo: *koga* (ak. s. m. r.), P56, P32 i *kog* (ak. s. m. r.), P55, *kog* (gen. s. m. r.), P56, *komu* (dat. s. m. r.), P74, *komu* (lok. s. m. r.), P22 i *komno* (lok. s. m. r.), P39, s nadodanom partikulom. Varijante sa *a* i bez njega, kao i miješanje dativnih i lokativnih oblika, odgovaraju onom što je ranije rečeno za demonstrativne zamjenice. Sve što je dosad iznijeto govori u prilog shvatanju da je Sitovićev jezik u pogledu oblika relativnih zamjenica uglavnom adekvatan savremenom književnom jeziku, ali ipak pod znatnijim uticajem južne literature.

83. Upitne zamjenice *ko* i *što* ničim se ne ističu u svojim formama. Valja konstatovati da se upitna zamjenica za lice javlja isključivo u obliku *ko*, P20, P72, a izvjesnu specifičnost imamo jedino u obliku *česa* (gen. sing.), GG127, koji zbog svoje usamljenosti nije vjerodostojan za piščev jezik. Neodređene i odrične zamjenice nemaju nikakvih specifičnosti. Neobičniji je oblik n. s. ž. r. *čigovagodi*, GG6, u Gramatici, što izaziva sumnju da nije autentičan. U svakom slučaju, oblik djeluje knjiški.

84. U odnosu prema relativnim zamjenicama interesantne su posesivne zamjenice, koje obično u dubrovačko-dalmatinskoj literaturi imaju sažete oblike, kakvi odgovaraju svojom vanjskom formom kraćim oblicima relativnih zamjenica. Međutim, u našem tekstu to nije slučaj; sažete forme su vrlo rijetke. To posebno govori za tezu da su i oblici relativnih zamjenica literaturni kalem. Tako za nom. sing. ž. r. imamo samo: *moja*, P68, *tvoja*, P52, P68, *moja* (vok. s. ž. r.), P52, P68, P69, *moje* (n. s. sr. r.), P48, *moje* (gen. s. sr. r.), P46, *svoje* (ak. pl. ž. r.), P36, P51, *tvoje* (ak. s. sr. r.), P65, *moje* (ak. pl. ž. r.), N9, N12, *svoju* (ak. s. ž. r.), P56, *tvoju* (ak. s. ž. r.), P12, *tvoje* (ak. pl. m. r.), P64, a samo jedan sažeti primjer *tvu* (ak. s. ž. r.), N13.

Što se tiče oblika singulara za m. r., situacija je ista kao i kod relativnih zamjenica, pa imamo, npr.: *svomu* (dat. s. m. r.), P43, *tvomu* (lok. s. sr. r.), P74 *svoga* (ak. s. m. r.), P48, *mom* (lok. s. m. r.), P43 i sl.

U ovom tekstu imamo već formirane oblike prisvojnih zamjenica za 3. l., i to za sve rodove i brojeve. Mora se podvući da su ove zamjenice ovdje još u punoj mjeri zadržale imeničku promjenu, pa imamo samo: *ńihova* (ak. s. m. r.), P27, *ńegova* (gen. s. m. r.), P35, N2, *ńegovu* (dat. s. m. r.), P41, P42, N7. Za prisvojnu zamjenicu *ž. r.* nalazimo, pored *ńezino* (n. s. sr. r.), P22, *ńezino* (ak. s. sr. r.), N18, i oblik *ńenu* (ak. s. ž. r.), N23, formiran bez partikule *-zi*. Ipak je dvojbeno da li je to pišćev oblik.

PRIDJEVI

Kod pridjeva su zanimljivi, prije svega, prisvojni pridjevi i komparativni oblici ostalih adjektiva.

85. Što se tiče pitanja određenog i neodređenog vida, može se konstatovati da se, u suštini, njihova upotreba, kao i njihovi oblici ne razlikuju od formi i upotrebe u savremenom književnom jeziku.

Istina je da se u ovom tekstu u dat. i lokativu singulara m. r. nalaze samo oblici određenog vida, ali su zato u gen. i akuzativu singulara zastupljeni i jedni i drugi, iako pretežu određene forme, pa imamo: *radosna*, N5, *žalosna*, N5, *slavna*, N5, N14, *putena*, P35, *studena*, P70, prema: *svetoga*, N5, *prismetoga*, N8, *svetog*, P18, P35, *putenoga*, P11, *rujnoga*, P13, *smrtnoga*, P14, za gen. sing. m. r., a: *midena*, P24, *živa*, P24, P63, *neharna*, P29, prema *zloga*, P29, *svetog*, P54, *midenoga*, P22, *silnoga*, P28, za akuzativ sing. m. r. Dativ i lokativ sing. m. r. imamo samo, kako rekosmo, u određenoj formi: *dragomu*, N12, *privelikomu*, P11, *dragomu*, P72, za dativ sing. *ı svetomu*, N2, *paklenomu*, P12, *slidećemu*, P14, *smrtnomu*, P19, *svetomu*, P66, za lokativ singulara. Iz primjera se vidi, što je u neku ruku i zanimljivo, da se u dativu sing. javljaju i stari dativni i stari lokativni oblici; međutim, u lokativu sing. u tekstu Pisne imamo samo duže, tj., u stvari, dativne oblike. U genitivu singulara određenog vida običniji su puni oblici s krajnjim *-a*, ali i oblici bez *a* nisu neobični.

Istina je da se pri upotrebi oblika određenih i neodređenih formi pisac morao, bar u izvjesnoj mjeri, rukovoditi i brojem slogova u stihu, ali, ipak, to ne može biti jedini razlog ovakvom odnosu formi određenog i neodređenog vida u gen. i akuz. singulara m. r. Ovakva prevaga dužih oblika osobina je istočnih govora, dok je karakteristika mlađeg ikavskog, i uopšte zapadnijih govora, upravo zadržavanje oblika neodređenog vida u zavisnim padežima.

Međutim, moramo konstatovati da se u jedinom primjeru akuz. sing. m. r. prisvojnog pridjeva na *-in* javlja neodređeni vid, tj. *Eustakina*, P22, dok se kod pridjeva na *-ski* po pravilu javljaju samo oblici određenog vida: *zadarskoga*, P13, *splitskoga*, P13, *makarskoga*, P13, *krstjanskoga*, P13, za gen. sing. m. r., i *najimskomu*, P70, *iskrńemumu*, P37, *vićńemumu*, P34, za dat.

i lok. sing. m. r., što bi dosljednije odgovaralo pojavama mladeg ikavskog govora.

86. Prisvojni pridjevi tipa božji predstavljaju posebno pitanje, i to zbog nedosljednosti u njihovom pisanju. Dok se prisvojni pridjevi od vlastitih imena obrazuju potpuno pravilno (v. Stipanove, P22, Lovrine, P22, Agatine, P22, Lucijin, GG6, Isusov, P32, Lotov, P39, Evinim, N21), pridjevi na *-ji* pokazuju, naročito u nom. sing. m. r., forme koje mogu da se shvate kao dubletne. Pored toga što, kao i u savremenom jeziku, imamo uz *-ji* i nastavak *-iji*, u nom. sing. nalazimo i formu *boži*, N4, N8, a tako i u akuz. i vokativu sing. m. r.: *boži*, N16, N24, P46, P42. Međutim, potrebno je da odmah napomenemo da se u svim ovim primjerima (osim u prva dva iz Nauka) *i* piše sa *y*, koji može označavati i slog *ji*, sa slabije ili jače artikulisanim glasom *j*.

Zbog toga, unatoč činjenici da se oblici na *-i* javljaju dijalekatski u savremenom jeziku, i to upravo u bosansko-hercegovačkim govorima, vjerovatno je da se ovdje ipak izgovaralo *-ji*, inače bi pisac kraj riječi češće napisao sa *i* mjesto *y*. Da je pisac oblike ovakvih pridjeva upotrebljavao dubletno, tj. s oba nastavka, lako je konstatovati prema broju slogova u stihu u pojedinim primjerima. Pored toga, treba imati u vidu i ono što je naprijed rečeno o nestabilnom i dosta labavom izgovoru glasa *j*.

U obliku s nastavkom *-ji* imamo: božjih, P26, božjom, P30, pasjom, P30, božja, P42, P56, božje, P56, a sa *-iji*: božija, P17, božijim, P56, vražijom, P31. U proznom dijelu teksta možemo vrijednost nastavka odrediti donekle prema grafiji, pa bismo mogli božiye, P11, i božiyoj, P11, shvatiti kao nastavak *-iji*, a božiu, P12, kao *ji*. U svakom slučaju, jasno je da je pisac upotrebljavao i jedne i druge oblike.

87. Komparativ ne pokazuje, takođe, neka veća iznenađenja. Odnos oblika s kraćim i oblika s dužim nastavkom odgovara književnom jeziku, a tako i supletivni oblici komparativa kod pridjeva dobar, zao, malen, velik. Od pomenutih supletivnih oblika imamo: najmañe, N3, najmaña, P23, veću, P27, P63, veći, P31, boļe, P41, N10, N23, P69, G3, gora, P50, gore, P51, P67, većim, P58, itd. S nastavkom *-ši* javlja se samo pridjev *lipše*, N8, GG233, i *lipši*, N9, ali nijedan od ovih primjera nije iz Pisne.

Od pridjeva s kraćim nastavkom u komparativu imamo: više, P20, P57, niže, P20, P57, GG17, žešće, P26, P67, žešćemu, P27, teža, P31, draže, P32, dubļe, P46, mladim, P13, tvrda, P23, a s dužim: najsitnije, P22, mračnije, P50, mučnija, P50, groznije, P51, najplemenitija, G3, najkorisnija, G3, najglasnija, G3. Za primjer *stary*, N9, N24, može se, po svoj prilici, zaključiti ono isto što je naprijed rečeno za takvo pisanje prisvojnih pridjeva na *-ji*. Ipak, ovdje s manje sigurnosti, jer je primjer iz Nauka.

Neobičniji je oblik *lašñe*, P35, G1, *najlašñe*, N2; u stvari, komparativ od pridjeva *lastan* (facile), s kraćim nastavkom — u savremenom književnom

jeziku izvan upotrebe — ali sasvim izuzetan je oblik *najlašnji*, GG19, koji ne poznaje ni Rječnik Jugoslavenske akademije. Nije mnogo vjerovatno da je i Sitović upotrebljavao ovaj oblik. Primjer u Gramatici je osamljen i, vjerovatno, knjiška tvorevina.

Prema današnjem obliku *gorči* kod Sitovića nalazimo komparativ *gorčiji*, P51. Ovakav se oblik, pored gornjeg, sreće često kod pisaca već od XV v. Za palatalni konsonant ovog oblika može se pretpostaviti da je dobiven palatalizacijom, dok je u *gorči* produkt jotovanja; međutim, u primjeru *najlašnji* imali bismo jotovanje i duži nastavak, što bi značilo da je duži nastavak kasnije kalemljen.

Komparativ *prvŕi*, GG103, prema rednom broju prvi, u Akademijinom rječniku se nalazi samo kao adverb *prvŕe* i *najprvŕe*, i u toj je upotrebi kod starijih pisaca jako rasprostranjen, ali u vrijednosti pridjeva, kako se javlja u Sitovićevoj Gramatici, ne nalazimo ga uopće, pa je u ovom slučaju, vjerovatno, da je iskonstruisan prema adverbu, koji je i naš pisac mogao poznavati. Primjer *najposlidŕih*, P11, N5, *najposlidŕi*, GG104, predstavlja superlativ izveden od pridjevskog pozitiva, koji, sam po sebi, ima komparativno značenje. Inače je ovaj oblik vrlo poznat u franjevačkoj literaturi.

BROJEVI

U pogledu brojeva postoji nekoliko osobina, koje, inače, imaju širu arcu, ali su karakteristične i za ovaj govor. Posebno su interesantne neke brojne konstrukcije, o kojima će, međutim, biti više riječi u kasnijem izlaganju.

88. Što se tiče osnovnih brojeva, ne očekuju nas neka veća iznenađenja. Brojevi *dva* i *oba* pokazuju još izvjesne oblike deklinacije, za *tri* i *četiri* nemamo primjera za deklinaciju, a kod ostalih se ona potpuno izgubila, kao što je i razumljivo, izuzimajući brojne imenice *stotina* i *hiljada*.

Za nom. i akuz. m. r. imamo redovno *dva*, P25, P29, N5, N8, GG96, *obadva*, GG38, a za nom.-akuz. ž. r. samo dosljedni ikavski oblik *dvi*, P25, P41, P51, N3, GG96, i *obi*, P41. U zavisnim padežima je pouzdan samo oblik *od obiju(h)*, P25, u gen. plurala ž. r., u kojem je *h*, vjerovatno, samo genitivna oznaka. Oblici genitiva za m. r. *obaju(h)*, GG218, i *dvaju(h)*, GG226, odgovarali bi oblicima genitiva ž. r., jer su i to noviji oblici kasnije formirani. Međutim, kako ih nalazimo samo u Gramatici, ne možemo ustvrditi da su to baš Sitovićevi oblici, iako je to vrlo vjerovatno. Ovome bi odgovarao i oblik *triju(h)*, GG97 (gen. pl.), kao novji oblik formiran analogno oblicima za broj dva. Ovako imaju i dalmatinski pisci štokavci.³⁸ Brojevi *tri*, P19, N8, N7, GG96, GG216, i *četiri*, N5, GG96, nalaze se samo u ovoj formi za nominativ i akuzativ i ženskog i muškog roda.

³⁸ Maretić, nav. d., str. 236.

Treba podvući činjenicu da se u ovom tekstu ne nalazi nijedan primjer koji bi upućivao na uticaj čakavskog, tako da nemamo genitivnih oblika deklinabilnih brojeva koji bi odgovarali pluralskim oblicima pridjevsko-zamjениčke deklinacije.

Kod brojeva većih od četiri, u ono nekoliko rijetkih primjera, nema ni traga od deklinacije: pet, P26, P36, šest, N6, sedam, P40, N10, deset, P14. Brojevi između deset i dvadeset odgovaraju formama savremenog književnog jezika: jedanaest, GG96, dvanaest, GG96, dvanaest, N7, N9, četrnaest, GG96, petnaest, N5. Moglo bi se primijetiti da se neke od ovih formi javljaju s prelaznim *j*, a neke bez njega. Mislimo da je to lako objašnjivo s obzirom na ono što je već rečeno o ovom glasu. Ipak je bliže istini da je pravi piščev izgovor onakav kako se nalazi u onom jednom primjeru iz Pisne, jer mu se, inače, u ovakvoj vokalskoj konstelaciji *j* ne pojavljuje nikada kao prelazni glas.

U brojevima do stotine javljaju se razne forme redukcija; tako imamo: dvaest, GG96, triest, GG96, tridest, P30, P31, P33, P35, itd., četrdeset, GG96, šeset, N10, GG96, pored punih formi: dvadeset, GG96, trideset, N10, pedeset, GG96, sedamdeset, GG96. Pune se forme nalaze gotovo isključivo u Gramatici; samim tim su one, vjerovatno, knjiške. Od ostalih svakako je autentična ona iz Pisne i valjda one koje joj odgovaraju po svom sklopu; ostale nisu tako sigurne.

Pored oblika *stotina*, GG96, koji se ponaša potpuno kao imenica, javlja se i oblik *sto*, P25, P26, GG96, ali samo u toj vrijednosti. Od većih brojeva imamo jedino *pet stotin*, P46, dok za oblike kao četiri stotine i slično nemamo, na žalost, primjera. Ipak, i po ovom jednom primjeru vidi se da nema čakavskog uticaja.

Što se tiče broja jedan, on se deklinira kao određeni pridjev, koji često ima značenje *neki*, specijalno u primjeru *jedni*, P24, P34 (nom. pl. m.r.).

89. Redni brojevi su potpuno obični i pravilni. U naročito je često upotrebi redni broj *drugi* u raznim padežima određenog pridjevskog vida. Njegova deklinacija odgovara onom što je ranije rečeno o deklinaciji pridjeva određenog vida: drugomu, P44, drugog, P65, drugoj, P41, itd. Primjera imamo još samo za redne brojeve prvi i treći, i to: prva, P19 (n.s.ž.r.), prvoj, N7, treća, P19 (n.s.ž.r.), treći, N2 (n.s.m.r.).

90. Zbirne brojeve imamo jedino u oblicima nominativa ili akuzativa singulara: dvoje, GG96, oboje, GG79, troje, GG96, četvero, GG96, petero, GG96, šestero, GG96, sedmero, P22. Kao što se vidi, većina je primjera iz Gramatike, a samo jedan iz Pisne. Međutim, upravo taj primjer je karakterističan po svom obliku na *-ero*, koji je jedna od crta bosansko-hercegovačkih govora, i to u široj arei, koja, pored mladih ikavskih govora u Bosni i Hercegovini, obuhvata i neke istočnohercegovačke govore, a nalazi se i u starijim slavonskim govorima. Uz to, ovo je crta koja je zastupljena mnogim primjerima i u literaturi bosanskih franjevac.

91. U pogledu brojnih konstrukcija treba reći da su novog tipa: uz brojeve od pet dalje, za koje rekosmo da su indeklinabilija, dolazi, po pravilu, gen. pl. imenica, pa i zamjenica (v. *svih pet*, P26, *pet gradova*, P35). Odstupanje od ovog pravila ne javlja se u Pisni, ali imamo u Nauku: *pet radosna*, N5, *pet žalosna*, N5, *pet slavna*, N5, gdje je gen. pl. zamijenjen, izgleda, genitivom singulara, što bi bila proširena upotreba onog oblika imenice koji se inače upotrebljava uz brojeve do četiri. Nije jasno kako ovo treba razumjeti.

U Gramatici imamo primjer *iljadu soldatom*, GG97, gdje imenica uz broj dolazi u dativu plurala. Interesantno je, međutim, da sam broj ne stoji u dativnom obliku, nego u obliku akuzativa. Može se zato smatrati da oblik *hiljadu* upravo i nije padežan oblik ovog broja, nego adverbijalizirani padež imenice hiljada. Na to nas upućuje i upotreba u savremenom jeziku. Ipak, i ova konstrukcija, kao i one u Nauku, izgleda da je knjiškog porijekla.

GLAGOLI

92. U ovom obimom dosta oskudnom tekstu glagoli su relativno dobro zastupljeni u svim svojim vremenskim i nevremenskim oblicima. Naročito je čest prezent, ali je dosta dobro zastupljen i aorist, imperfekt i perfekt.

Za prezent nalazimo primjere iz svih glagolskih vrsta; ipak su relativno najbolje zastupljeni glagoli V i VI vrste, a najslabije — III vrste.

93. Od glagola I vrste posebnu ćemo pažnju obratiti na glagol *ići* i njegove složenice, koje se redovno javljaju samo u oblicima s jotovanim dentalom: *dode*, P13, P42, N20, *nade*, P14, P67, *izađe*, N10, *sađu*, P26, *prođe*, N10, *pođu*, P70, *otiđe*, P42, *pridemo*, N20. I sam glagol *ići* javlja se jedino u analogijskim formama s jotovanim dentalom: *iđete*, P32, P45, *se iđe*, P14, kao što je, uostalom, analoški i oblik *otiđe*, P42, *izađe*, N10 (v.t. 48). Treba pomenuti da pretežno ovako imaju i dalmatinski pisci. Za *idem* i sl. to je podudaranje potpuno, dok se, inače, pored jotovanih oblika nalaze dosta često i nejotovane forme³⁹.

Interesantni su, u izvjesnoj mjeri, oblici glagola *moći*; pored očekivanih, oblika sa *r* mjesto *ž*: *more*, P18, P31, P51, P55, P56, G3, N19, *moremo*, N23, G3, i *moreš*, N10, N24, nalazimo i: *može*, P65, N13, N14 (istina, u Pisni samo jedanput, i to u rimi), a na dva mjesta u Pisni i oblik *ne mož*, P12, P26, za 2. l. singulara. Najinteresantnije je pri tom da se jedan od primjera nalazi u proznom tekstu Pisne, te imamo mnogo osnova da vjerujemo da je to, upravo, najčešći govorni oblik, naročito stoga što se paralelni primjeri *moreš* za 2. l. singulara nalaze samo u Nauku, a u Pisni nijednom. Od Dalmatinaca oblik *mož* sreće se samo kod Palikuće.

³⁹ Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII v., Rad JAZU, 211, str. 20. i 21.

Oblici *razadre*, P40, i *proždre*, P59, su pravilni prezenti složenih glagola koji imaju u osnovi glagol *drijeti*; u savremenom jeziku, pored ovakvih, postoje u dosta širokoj upotrebi dubletni oblici *razderem* i *prožderem*.

Glagol početi kod našeg pisca javlja se isključivo u obliku počmete, P33, *počme*, P55, *počmu*, G10, a tako ima i mostarski⁴⁰, koji je dosada najbliži od proučenih govora.

Prezent živemo, P66, *žive*, N19 (3. l. s.), *živeš*, N21, prema kome nema adekvatnog infinitiva *žiti* ili *živsti*, jedini je oblik prezenta toga značenja. Oblike ovog glagola ne nalazimo uopće po VII vrsti; ovakvi su oblici, inače, obični u franjevačkoj literaturi; isključivo takvi su u djelima dalm. pisaca⁴¹, a živi su još i u mostarskom govoru⁴².

Sasvim nove forme imaju glagoli *zakliñati* i *spomiñati*, koji se u našem tekstu javljaju samo po I vrsti: se zakliñete, P45, se spomiñem, GG87. Broj primjera je, istina, neznatan, pa se ne može ustvrditi da u pišćevom jeziku nisu još živjeli i stariji oblici, npr. *zaklinam*.

Što se tiče oblika *kraļiveš*, N21, i *priporučivem*, P14, oba bi morala da se *dekliniraju* po V vrsti, kako je i u savremenom jeziku, ili po VI, kako je često u jeziku starijih pisaca. Odista, prema *kraļiveš* nalazimo paralelno *kraļuješ*, N19, a uz *priporučivem* imamo *priporučujem*, N24, po V vrsti; ipak, nijedan od ovih primjera nije sasvim pouzdan.

Oblik *primeš*, N14, takođe je nepouzdan; ipak treba imati u vidu da se u tekstu nalazi infinitiv *prijati*, kome bi ovo bio pravi prezent, ali i on je u Gramatici — *priat*, GG186, dok u Pisni nemamo potvrde. Uz to treba zabilježiti da gotovo isključivo ovakve oblike nalazimo kod dalmatinskih pisaca, samo što Maretić drži da su to oblici glagola primiti⁴³.

Od glagola koji pripadaju VI vrsti — dati, znati, imati — nalazimo nekoliko oblika prezenta koji su ušli u I vrstu, primajući proširenje *d* iz 3.l. plurala prezenta glagola dati u sva lica; to su: imade, P18, znadeš, P12, znadem, N9, N13, pridadeš, N14, dadeš, N15, imade, G4. Kako anološke oblike *imade* i *znadeš* nalazimo u Pisni, možemo pretpostaviti kao tačne i one od glagola dati u Nauku, jer su po prirodi stvari ovo upravo oblici preko kojih su dobiveni i oni u Pisni. Pitanje je ipak da li su se oblici tipa dadeš zadržali u pisca, jer ih u Pisni ne upotrebljava iako ima izvjestan broj primjera prezenta glagola dati. O ostalim prezentskim oblicima ovih glagola biće riječi u daljem izlaganju.

Ovim bi se glagolima, na neki način, mogao pribrojati i oblik *mlidem*, GG207, od glagola mniti; ipak, već zbog fonetske promjene (disimilacije) nije mnogo vjerovatno da je to pišćev oblik.

⁴⁰ M. Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, 153, str. 74.

⁴¹ Maretić, Jezik dalm. pisaca XVIII v., Rad JAZU, 211; str. 13.

⁴² Milas, nav. d., str. 73.

⁴³ Maretić, nav. d., str. 14.

Od glagola ove vrste još se izdvajaju: *gredu*, P18, P19, P72, *hropem*, GG266, i *udre se*, GG71. Prvi je glagol pravilna oblika, ali kao leksema ograničen, bar u savremenom jeziku, na čakavsku i jugozapadnu štokovsku teritoriju. Po podacima iz Rječnika JAZU, i kod starijih pisaca upotrebljava se pretežno u tim krajevima, iako ima nekoliko potvrda i iz djela bosanskih franjevac (Divković, Margitić). Kod Sitovića je karakterističan utoliko što ga vezuje za južnu areu mladog ikavskog govora. Oblik *hropem* od glagola hropsti nepoznat je Vuku (on ima samo hropiti), a imaju ga samo Vrančić i Mikalja, što opet upućuje na teritorijalnu ograničenost. Posebno stoji oblik *udre se*, GG71 (3. l.s.), vjerovatno od glagola *udriti*, ali s konjugacijom analognom glagolima tipa proždrijeti — proždrem. Primjer je nepouzdan, ali treba konstatovati da se i inače ovakvi oblici javljaju dosta često kod franjevačkih pisaca, a i kod nekolicine Dalmatinaca (Kačić, Banovac, Zoričić).⁴⁴

Ostali glagoli I vrste u svemu su pravilne konjugacije u prezentu.

94. Od svih glagola II vrste samo jedan unekoliko odudara od uobičajenih normi i pravilnih oblika. To je *obstire*, P40 (3. l. s.), od glagola obistirati. Rječnik JAZU poznaje jedino obastirati, tj. s prefiksom u dužem obliku. Za ovakav oblik nema potvrde, a možda je i kod Sitovića stvoren samo da bi se zadovoljili zahtjevi stiha, koji glasi: *Jer hudoba često vas obstire*.

95. Iako je broj primjera glagola III vrste još neznatniji od prethodnih, ipak se odlikuje nekim specifičnostima koje treba konstatovati. Prije svega, po ovoj vrsti imamo već konjugaciju glagola pasti u prezentu: upadne, P23, ne padnu, P70. Ovaj glagol se u datom tekstu ne pojavljuje uopće u primarnim oblicima padem, ni kao složen ni kao prost glagol.

O glagolu sasnuti, koji se javlja samo jedanput — *sasnu*, P47 — i to s imperfektivnim značenjem, govorili smo ranije (v. t. 21).

96. Glagoli IV vrste I razdjela imaju samo jedan glagol koji zaslužuje našu posebnu pažnju. To je oblik *vrije*, P56. Ovaj glagol pripada, u stvari, VII vrsti i u književnom jeziku ima prezent vrim. Pošto je ovo ikavski tekst, nije neopravdano zaključiti da su se prema prezentu *vriti* (ijekavski i ekavski *vreti*) obrazovali oblici prezenta po IV vrsti s nastavkom *-jem* na infinitivnu osnovu, po uzoru na glagole tipa šiti i sl. Napominjemo da se samo ovakvi oblici nalaze i kod dalmatinskih pisaca⁴⁵.

U drugom razredu ove vrste posebnu pažnju zaslužuju glagoli tipa davati. Primjeri su: dajete, P30, P35, zadaje, P27, se daju, P50, daje, P73, dajem, N8, obetajem, N13, N14, obećajem, N11. Kako se vidi, najveći ih je broj iz Pisne, i to mahom prezent glagola davati. Kako imamo uvijek imperfektivno značenje, ne pojavljuje se uopće sumnja da bi oblik *daju* mogao

⁴⁴ Maretić, nav. d., str. 14.

⁴⁵ Maretić nav. d., str. 13.

pripadati glagolu dati. Međutim, kako ćemo vidjeti kasnije, za glagol dati oblici su vrlo oskudni, a za 3.l.pl. nema nijedne potvrde.

Oblici *obetajem* i *obećajem* nisu sigurni; uz to imamo i *obetamo*, P65, što bi mogao biti specifičan Sitovićev oblik.

Sporan je i oblik *davam*, N12, kao usamljeni dublet prezentske forme, prema većem broju primjera tipa dajem i sl.

U ovoj vrsti ostalo nam je da razmotrimo tipove glagola na *-ovati/-ujem* i *-ivati/-ujem*, primjećujući uzgred da se kod današnjeg tipa *-ivati/-ujem* mogu očekivati u ovom vremenu i dubletni oblici na *-ivam* po VI vrsti ili i samo takvi oblici, dok se, s druge strane, javljaju i oblici na *-ujem*, kojima u savremenom književnom jeziku odgovaraju kasnije formirani oblici na *-avam*, a koji u ovom vremenu još nisu ovdje morali biti rasprostranjeni.

Specijalni su oblici na *-ujem*: *uvriduje*, P31, *priteguje*, P34, *spasuju*, P36, *skrušujemo*, P65, *svidokujem*, P72, *podložujem*, P72, *svršuju*, GG5. Prema ovim oblicima u Sitovićevom tekstu ne nalazimo odgovarajuće infinitive, pa o njihovom pravom obliku možemo, dakako, samo nagađati. Za oblik *priteguju* nalazimo u Rječniku JAZU infinitiv *pritegivati*, ali s naznakom da se potvrda za prezent nalazi samo kod Sitovića, dok je infinitiv bez potvrde i samo vjerovatan. Jednako je samo vjerovatno da infinitivi ostalih glase: *uvridivati*, *skrušivati*, *podloživati*, pa i *svršivati* (kako ima i Vuk), a po svoj prilici još *spasovati* (kako ima i Vuk, ali u jednom posebnom značenju) i *svidokovati*. Kako vidimo, u savremenom jeziku su se u dva slučaja razvili noviji oblici: *spasavam* i *svršavam*; ostali prema perfektivnim glagolima nisu uopće razvili imperfektivne glagole ovakvog tipa.

Ostali primjeri, kao: *određuje*, P31, *dokazuje*, P35, itd. obični su i očekivani.

Što se tiče ostalih glagola na *-ovati/-ujem*, oni su se zadržali u ovom obliku do danas, i jedino što bi se povodom njih moglo primijetiti je činjenica da se u nekoliko primjera javljaju napisani bez *j* u nastavku: *prorokueš*, P33, *ne virueš*, P33, N18, *viruemo*, N8, *viruem*, N8. Istina je da tako pisanih primjera ima i kod drugih glagola, ali za ove se nalazi potvrda u Pisni, pa je vjerovatno da je ponekad u piščevu jeziku ispadalo *j* u ovakvoj konstelaciji iz fonetskih razloga.

97. U pogledu glagola V vrste može se u izvjesnoj mjeri primijetiti ono što i za pomenute glagole IV vrste, tj. da se u izvjesnoj mjeri ukrštaju s glagolima VI vrste. Po ovoj vrsti nalazimo glagole uzimati i kupati: *uzimlje*, P61, *kuplješ*, P68 (ponovljeno nekoliko puta). Ovakvi oblici se donekle podudaraju s oblicima mostarskog govora.⁴⁶ Uostalom, oblik *uzimljem* ima vrlo široku areu prostiranja.

Glagoli *šafemo*, N20, i *ištete*, P31, odgovaraju novim književnim oblicima, a isto tako i ostali primjeri.

⁴⁶ Milas, nav. d., str. 76.

98. Ono što smo naprijed rekli u pogledu preplitanja oblika glagola IV i V vrste s glagolima VI vrste (v. t. 96) najbolje ćemo ilustrovati primjerima u kojima nam se pojavljuju glagoli na *-ivati/-ivam*, iako bismo prema današnjem stanju očekivali *-ujem*, ali, očigledno, ovdje još proces nije bio završen, nego su se održavale i starije dubletne forme. Ipak, takvih je glagola relativno mali broj: *smučivaš*, P53, *prikazivam*, P73, *pričestivam*, N9. Karakteristično je da se u ovoj crti jezik Sitovićev udaljuje od jezika Dalmatinaca, kod kojih su oblici na *-ivam* još vrlo brojni⁴⁷.

Nešto je veći broj glagola koji se po tipu prepliću s glagolima V vrste: *sažiga*, P23, *nazivam*, P14, P72, *blagosivam*, P14, P72, *umiraju*, P55, *razligaju*, P58, *giba*, P41, *puhaju*, P43, *počima*, P61, *umira*, P62, *odnimaš*, N16, *počimam*, GG8, *uzimaju*, GG70.

Za glagol *počimati* vidi se da je obrazovan analogno prema prezentu počnem; inače on kod franjevačkih pisaca glasi često *počinam*, tj. u starijoj je formi. Napominjemo da su ovakvi oblici češći nego prezent po V vrsti kod ovih glagola i u djelima dalmatinskih štokavaca⁴⁸.

Glagoli znati, imati i dati imaju najčešće oblike prezenta po ovoj vrsti: *imate*, P32, *ne imaju*, P34, GG67, *ima*, P14, P20, *nejma*, P23, P56, *znaš*, P11, *da*, P43, P50, *ne ima*, P57, *imamo se*, P39, *nejmaju*, P44, *imaš*, P68, *imaju*, N8, *znamo*, N23. O prezentu ovih glagola po I vrsti govorili smo naprijed u t. 93.

Kod ovih je glagola potrebno posebnu pažnju usmjeriti na odrične oblike glagola *imati*. Prema primjerima u Pisni, gdje se izgovor može tačno odrediti prema broju slogova u stihu, možemo zaključiti da je Sitović poznavao, sigurno, i izgovor *nejma*, tj. s redukovanim *i*, koje je zbog toga prešlo u *j*. Ovakav se izgovor, uostalom, nalazi i kod dobrog dijela dalmatinskih pisaca⁴⁹.

Od ostalih glagola ove vrste koji, inače, imaju potpuno pravilnu konjugaciju, pomenućemo primjere: *zatvorate*, P35, *se otvaraju*, P56, *ozdravljaju*, P32, *osvađa*, P27. Prva dva primjera karakteristična su po tome što zadržavaju nepromijenjen osnovni vokal u imperfektivnom glagolu ondje gdje se taj vokal inače duži; ovakav je oblik, međutim, inače najobičniji u franjevačkoj literaturi, što ne znači da je morao biti Sitovićeva govorna crta. Ostala dva su starije forme, koje se nisu održale u savremenom književnom jeziku.

99. Među glagole VII vrste u Sitovićevom jeziku ušao je i glagol *razumjeti* svojim prezentskim oblicima: *razumiš*, G1, *razumi se*, GG6 i *razume*, G10 (3. l. pl.). Ovakvo pomjeranje razumljivo je u ikavštini i vrlo često, ali kod našeg pisca, zbog tog što se javlja isključivo u Gramatici, nije ipak sasvim pouzdano.

⁴⁷ Maretić, nav. d., str. 18.

⁴⁸ Maretić, nav. d., str. 16.

⁴⁹ Maretić, nav. d., str. 15.

Od ostalih glagola VII vrste treba izdvojiti još jedino glagol *svirite*, P31, prema kojem inače imamo glagol *svirati* kao običniji, ali i oblik *sviriti* nije nepoznat i Vuku. Rjedi je u upotrebi i glagol *nore*, P59, koji nalazimo samo kod manjeg broja starijih pisaca. Treba pomenuti i fakat da su u Sito-vićevom tekstu pretežno u upotrebi imperfektivni glagoli složeni sa *hoditi* prema perfektivnim s *ići*, dok su oni s *-laziti* znatno rjedi. Tako imamo: *nahodi*, P26, *uzhodi*, P50, *zahodi*, P50, *izhodi*, P57, *pohodi*, P57, *prohodi*, P57, *dohodi*, P57, *nadhodi*, P71, a samo: *ulaze*, P56, i *izlaze*, P56.

100. Od glagola VIII vrste imamo samo dva primjera: *bojiš*, P14, P71, i *zdrži se*, N8; drugi je interesantan zbog oblika prefiksa, ali nije pouzdan.

101. Oblici aorista su mahom pravilni. U izvjesnoj mjeri su zanimljivi oblici aorista glagola III vrste koji se mogu javiti u dvije varijante, tj. sa slogom *-nu-* iz infinitivne osnove i bez njega. Treba, međutim, dodati da se takve dvojnosti mogu najčešće očekivati kod glagola koji mogu imati infinitiv i prema III i prema I vrsti, dok su kod ostalih takvi slučajevi rjedi i predstavljaju neku posebnost.

U ovom tekstu kod prvog tipa glagola javljaju nam se jedino kraći oblici: *razmakoše*, P25, *padoše*, P28, *se digoše*, P40, *pobiže*, P70, *pritegoše*, N22, dok se kod pravih glagola III vrste javljaju samo oblici aorista od pune infinitivne osnove: *udunu*, P12, *udunuše*, P12, *utonuše*, P19, *viknu*, P68, P69, *uskrсну*, N2, *se spomenuh*, GG87. Da slika bude potpunija, treba dodati da se u glag. pridjevu radnom nalaze oblici: *upadnuo*, P47, *padnula*, P51, *puknule*, P33, *uskrснуo*, P66, a, s druge strane — *pogibla*, P51, *pobigli*, P67, dok u infinitivu imamo: *padnuti*, P11, P26, *se dignuti*, P32, *maknut*, P51, *dostignuti*, N6, N11, *dosegnut*, N6, *taknut*, GG56. Istina, u Gramatici imamo naporedo *past* i *padnut*, GG254, ali oba oblika ne moraju biti jednako vjerodostojna.

Iz svega rečenog može se s pravom zaključiti da je Sitović, uglavnom, zadržavao stariji oblik aorista (tj. bez *-nu-*), dok je u prezentu i glag. pridjevu radnom već, uglavnom, usvajao oblike s *-nu-*. To je naročito uočljivo kod glagola *pasti*. Izdvaja se glagol *poginuti*, koji se javlja isključivo u arhaičnijoj formi (istina, nemamo primjera za aorist, a ni za infinitiv). U ovom se slučaju ne slaže sasvim s većinom dalmatinskih pisaca, ali je zato podudarnost potpuna kod glagola *uskrснуti*⁵⁰. Posljednji je ipak više u upotrebi u crkvenoj literaturi, te otuda i manje pouzdan.

Kako rekosmo, ostali su oblici pravilni, te navodimo samo nekoliko kao primjere: *obori*, P18, *sažigaše*, P22, *obisiše*, P25, *slušaše*, P27, *ukopaše*, P40, *živi*, P53, *umri*, P53, *se rodih*, P69, itd.

Posebno možemo pomenuti još glagole: *udri*, P28, *namećаше*, P28, *vaļadiše*, P24, *povediše*, N22, *ne dadiše*, N23, *smidoše*, P27, *dade*, P38, N15, *podnese*, N19, *snide*, N2, *uzide*, N2, *sade*, N2, *daše*, P23, *imaše*, P27.

⁵⁰ Maretić, nav. d., str. 4, 7, 12.

Primjere *vaľadiše*, *ne dadiše*, *povediše* treba odvojiti jer predstavljaju sasvim specifične oblike aorista; u stvari, mi ovdje i nemamo posla s pravim oblicima aorista; ovakvi su nastavci kod ovog tipa glagola poznati samo u imperfektu. Kako je, međutim, kod ovih oblika u tekstu nastavak *-še* upotrijebljen za 3. l. pl., on odgovara aoristnom nastavku. O ovakvim oblicima imperfekta s nastavkom *-i-* za tvorbu osnove govorićemo posebno u partiji o imperfektu. Ovdje je, međutim, karakteristično ovakvo brkanje naročitih nastavaka za imperfekt — koji su specifičnost dalmatinskih štokavaca i koji nisu morali biti oznaka piščevog hercegovačkog govora — s nastavcima za tvorbu aorista, što donekle govori i za pretpostavku da pisac, možda, nije ni imao potpuno razvijen osjećaj za forme imperfekta ili da su mu dalmatinske forme imperfekta na *i* od jata bile strane, te ih nije ni osjećao kao imperfekt, nego, možda, kao aorist.

To bi značilo da se imperfekt u njegovom govoru već u to vrijeme mogao gubiti.

Oblici *smidoše*, *dade* odgovaraju općoj upotrebi takvih oblika u dalmatinskoj literaturi, a pored daše djelomično i oblik *snesoše*, iako se kod dalmatinskih štokavaca javlja i oblik podnih i sl.⁵¹

Oblici *udri* i *namećāše* interesantni su utoliko što ukazuju na infinitivne oblike udriti i namećati, koji su se, svakako, svaki na svoj način, razvili prema prezentu.

Što se tiče aorista *snide*, *uzide*, *sade*, koji se nalaze u Nauku, zanimljivo je komparirati nedosljednost s kojom se pojavljuju oblici prefiksa u ovom glagolu.

102. S obzirom na ranije iznesenu tvrdnju, u prvi mah može izgledati neobično što se u Sitovićevom tekstu nalaze vrlo brojni imperfekti. Treba imati u vidu da se osjećanje za imperfekt moglo gubiti iako su sami oblici još dugo mogli ostajati u upotrebi. Pored toga, tekst je rimovan, pa je upotreba jednog oblika imperfekta često, izazvana ritmom deseterca, povlačila za sobom niz drugih istovetnih oblika.

Najveći broj oblika imperfekta odgovara oblicima savremenog književnog jezika; specifičan oblik imperfekta s nastavkom *i* od jata za osnovu imperfekta nalazimo samo u nekoliko primjera: *ne dadiše*, P38 (3. l. s.), *hotiše*, P38, P42 (3. l. s.), *odkidihu*, P24 (3. l. pl.). Ovdje iznimno navodimo i jedan oblik glagola htjeti, inače ćemo se njime pozabaviti docnije.

Izdvajaju se još i oblici: *mogaše*, P11, P42, *se ugrivaše*, P24, *mogahu*, P24, *staše*, P38, N18, *mrzaše*, P42, *ulazaše*, P67, *mrzāše*, P67. Pored toga, u Gramatici, dat je cio imperfekt u svim licima, ali tamo on odudara od oblika kakve imamo u savremenom književnom jeziku; u 1. l. pl. imamo

⁵¹ Maretić nav. d., str. 4—5, 11, 15.

ľubľahmo, u 2. l. pl. *ľubľate*, a u 3. l. pl. *ľubľau* (GG33). Zbog nedosljednosti upotrebe *h* u raznim oblicima, moramo posumnjati da ih je ovako zabilježio sam Sitović, ali, s druge strane, ne treba ispustiti iz vida da se u Mostaru, a i u govoru Molise, zadržao oblik 1. l. pl. na *-lmo*⁵².

Primjeri *mrzaše*, *ulazaše*, *mrzňaše* odgovaraju oblicima kod dalmatinskih štokavskih pisaca, kod kojih se, takode, *s* i *z* ne umekšavaju u imperfektu, tj. ne vrši se jotovanje ondje gdje bi trebalo da se vrši⁵³.

Sasvim posebno stoje oblici *staše* i *ugrivaše*; prva je forma nastala, vjerovatno, kao rezultat gubljenja *j*, o čijem je labilnom izgovoru bilo već dosta govora, te onda daljim sažimanjem glagola *stajati*, koji je i u imperfektivnom značenju mogao glasiti *stati*, dok je *ugrivaše*, u stvari, pravilan ikavski oblik glagola *ugrijevati*.

Glagol moći po pravilu bi trebalo da ima oblike *možaše* i *možahu*; ovdje je, međutim, kao i u književnom jeziku, izvršena depalatalizacija.

Nastavci *-(j)ah*, *-ijah* raspoređeni su prema vrstama, u osnovi, kao i u književnom jeziku: *napastovaše*, P12, *mučaše*, P24, *stavľaše*, P24, *livahu*, P21, *žderaše*, P27, *tomačaše*, P28, *umiraše*, P38, *radovaše*, P42, *vadaše*, P12, *viđahu se*, P24, *živľaše*, P32, *grľaše*, N21, *vapijaše*, P12, *štijaše*, P28, ali i: *grizijaše*, P44, *slidijaše*, N22. Posljednji oblik nije mnogo vjerovatan jer se kod glagola VII vrste u Pisni nalaze isključivo oblici s nastavkom *-ah*.

103. Prvo što treba da konstatujemo o imperativu je činjenica da Sitović dosljedno čuva glas *j* u svim licima gdje se inače javlja u književnom jeziku. Tako imamo: *slušajte*, P13, P37, *pogledajte*, P47, *daj*, P64, N2, *se dostoj*, P64, N18, *tirajmo*, P66, *pivaj*, P69, *poslušaj*, P70, *boj se*, P71, *poštuj*, N2, *ubij*, N2, *daruj*, N10, N23, *pomiluj*, N15, *stojte*, N18, *znaj*, G3, *štijte*, G4.

Posebno treba izdvojiti oblike: *dozovnite*, P32, *ne uzami*, N2, *odnimi*, N17, *odarni*, N17. Oblik *dozovnite*, iako tuđ modernom jeziku, nalazi se kod starijih pisaca od XVII v. s infinitivom *dozovnuti* i adekvatnom konjugacijom, ali pretežno kod dalmatinskih štokavskih pisaca i kod Ančića (v. Rječnik JAZU). U savremenom jeziku imamo, istina, kao sasvim običan oblik *zovnuti*, tj. perfektivni glagol prema osnovnom imperfektivnom *zvati*, ali prema *dozvati*, koji je već perfektivan, nije uobičajen oblik *dozovnuti*.

Oblici *uzami*, *odnimi*, *odarni* nisu, po svemu sudeći, autentični piščevi oblici jer se u Pisni ne nalaze adekvatni oblici tih glagola u kakvim drugim formama.

104. Od složenih glagolskih oblika u prvom su redu interesantni futur I i futur II; no dok se futur I podudara s novim književnim oblicima futura i odstupa jedino svojom nedosljednošću u pogledu sažimanja infinitiva i

⁵² Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, str. 178.

⁵³ Maretić, *nav. d.*, str. 13.

pomoćnog glagola, futur II odudara od savremenih oblika oblikom svojih sastavnih dijelova.

Za futur I treba na prvom mjestu reći da se obično i najčešće javlja s infinitivom na prvom mjestu i odvojenim pomoćnim glagolom. Tamo gdje je infinitiv na prvom mjestu, a pomoćni glagol slijedi za njim, imamo, kako već rekosmo, dvojnost: *bitiće*, P11, GG232, *bitćeš*, P14, *žeći će*, P29, *reći će*, N8, *pomoći će*, N18, a, s druge strane: *zauzdaće*, P13, *biće*, P14, *mučićiće se*, P29, *falićemo*, N10, N23, *dostignuću*, GG217, *vidićeš*, GG231.

Infinitiv na *-ći* nikad se ne stapa s pomoćnim glagolom, ali je zato kod glagola na *-ti* daleko veći broj sažetih primjera nego punih oblika infinitiva i pomoćnog glagola. To proizlazi, kao što ćemo vidjeti, iz učestalosti upotrebe kraćeg oblika infinitiva.

Treba pomenuti da se na jednom mjestu nalazi i futur s punim oblikom pomoćnog glagola, a ne enklitičkim: *hoću piti*, P68, no ovdje je ovakav oblik, vjerovatno, pod uticajem oblika *hoću* u pravom značenju u prethodnim stihovima.

105. Što se tiče futura II, on se u Pisni javlja u tri oblika, a u tekstu Nauka javlja se i četvrti oblik, koji, istina, nije sasvim pouzdan, ali je na neki način posebno zanimljiv.

Najčešće je u upotrebi oblik složen od prezenta budem i infinitiva konjugiranog glagola: *budeš slušati*, P14, *bude sažigati*, P18, *budu činiti*, P26, *budu govoriti*, P29, *budu podušiti*, P29, *budete prostriti*, P39, *budete činiti*, P39, *bude mrziti*, P42, *se budu pokoriti*, P43, *budu murmurati*, P45, *bude durati*, P63, *se bude smilovati*, P74, *budem viditi*, N15, *budu ogluhnuti*, N20, *budu razumiti*, G3.

Imamo samo jedan slučaj da nam se mjesto infinitiva javi glagolski pridjev radni: *budu stali*, P61; ovakav je oblik, svakako, bio noviji u upotrebi, bar u Sitovićevu jeziku, dok je njegova upotreba još ovako rijetka.

U značenju futura II javljaju se u ovom tekstu i oblici prezenta s prefiksom *uz*: *uspiva*, P72, *uzsliša*, P72, *uzuče*, N10, *uzgovore*, N24, *uzštieš*, GG220 (primjeri su napisani tačno prema originalnoj ortografiji jer je ovdje važno da se istakne prefiks, te se prema tome u većini i *ne vrši* asimilacija). Ovakvi su oblici u savremenom jeziku poznati i rašireni specijalno na području Crne Gore i istočne Hercegovine, ali nije poznato kolika je njihova raširenost u drugim oblastima.

U Nauku se pojavljuju i specifični oblici futura II u kojima je prezent budem pojačan prefiksom *uz*, a za njega je vezan infinitiv konjugiranog glagola. Takvi su primjeri: *uzbude obnevoļiti*, N19, *uzbudu rastati*, N20, *uzbudu pomańkati*, N20, ali, kako se nalaze samo u Nauku, nesigurni su. Ovakav je oblik futura II kod Dalmatinaca, inače, osobina samo Banovčeva.⁵⁴

⁵⁴ Maretić, nav. d., str. 23.

Interesantni su oblici u Nauku u kojima dolazi infinitiv na prvom mjestu, a glagol budem na drugom, kao: moći budemo, N19, doć budemo, N20, ne moć bude, N20, imat budemo, N21. Ovi oblici podsjećaju na srasle oblike mogbudem, imadbudem i sl. Naravno, ne može se reći koliko su ovi naši primjeri adekvatan izraz pišćeva jezika i koliko su govorni oblici.

106. Perfekt upotrebljava Sitović dosta često, i o toj upotrebi s morfološkog stanovišta ne bi imalo šta naročito da se kaže. Može se jedino konstatovati da on ponekad upotrebljava pune oblike pomoćnog glagola, ali i za te primjere može se staviti izvjesna ograda s obzirom da je to u strogo ograničenom desetercu, koji ih je mogao nametnuti svojom potrebom za deset slogova. Takvi su primjeri: Na svitu se ti *jesi linio*, P68, Na svitu se *jesi opijao*, P68, Što za drugim *jesam murnurao*, P44, Benedikta *jest nena-vidio*, P41. Samo posljednji primjer nije opravdan zahtjevima stiha, ali i tu je izvjesnu ulogu mogao igrati ritam stiha.

Treba još pomenuti da Sitović u 3. l. s. obično upotrebljava kod povratnih glagola oblike u kojima se *je* izgubilo pored *se*, a i pored *me* i sl., pa imamo: se dogodilo, P14, se ukazao, P36, se oženio, P41, se zazivao, P43, me osudio, P44, ali ipak: *je s' ubožao*, P41, bez ikakvog razloga s obzirom na rimu, ritam i sl.

107. Pomenuću da je u upotrebi dosta čest potencijal, čiji oblik odgovara savremenom jeziku, ali je ovdje, u suštini, pravilniji nego u govornom jeziku XX v. Najkarakterističniji su primjeri za 1. l. singulara i plurala i za 2. i 3. l. plurala, koji glase: bismo se ostali, P11, ne biste procinili, P34, ne biste prostili, P37, bih moga, P57, vi biste mučili, P67, prolio bih, N11, hotio bih, N12, bi rasparali, P24, bi izili, P24, bi se činile, P26, bi sašli, P27, bi mogli, P57, bi vridali, P62. Oblici potencijala, kao što se vidi, potpuno su pravilni, a ovakvi su redovno i kod dalmatinskih štokavskih pisaca.⁵⁵

108. Nešto je zanimljiviji pluskvamperfekt, iako je broj primjera relativno malen. Za razliku od Dalmatinaca naš pisac oblik bijaše pomoćnog glagola upotrebljava relativno rijetko, a za *bio je* itd. nemamo uopće primjera, dok u najvećem broju slučajeva imamo oblik *biše* i *bihu*. Ovo je poseban tip imperfekta glagola biti, koji odgovara ijekavskom *bjeh*, *bješe* . . . *bjehu*.⁵⁶

Primjeri: biše izmetnuo, P25, se biše opio, P40, ne biše prošlo, P40, biše pogibla, P51, biše otvorio, P52, biše vidio, P66, P67, biše uskrsnuo, P66, se biše pristrašio, P67, biše priminuo, P67, biše pozdravio, P68, biše ostavio, P69, se biše učinio, P69, biše razmislio, P71, umro bijaše, P38, bijaše bila, P40, bijaše vidio, P70, bijahu poblidili, N21.

109. Ranije je već ponešto rečeno o oblicima infinitiva, a ovdje je potrebno još konačno utvrditi brojnost primjera oblika na *-ti* i oblika na *-t*.

⁵⁵ Maretić, nav. d., str. 25.

⁵⁶ Maretić, nav. d., str. 25.

Za statističko utvrđivanje odnosa posluživamo se jedino tekstom Pisne, dok ostali tekstovi za ovu vrstu ispitivanja ne dolaze u obzir.

Na prve četiri strane proze u Pisni imamo 15 primjera na *-ti*, 4 na *-ći*, a svega 5 na *-t*; na *-ć* nijedan. Na pet strana poezije, od 50. do 55. strane, imamo 11 primjera na *-ti*, 1 na *-ći*, na *-t* 5, a na *-ć* nijedan. Ovo ne znači da u cijeloj Pisni nemamo nijedan primjer infinitiva na *-ć*; njih ima (v. npr., *moć*, P35, *otić*, P38), ali su oni, sudeći po ovome, dosta rijetki. Isto je tako znatno manji broj primjera na *-t* nego na *-ti*, ali ima i takvih.

Moramo uzeti u obzir da je to književni tekst i da je, svakako, kraći oblik infinitiva u govornom jeziku bio znatno življi; vjerovatno je i preovladavao, što možemo zaključiti po tome što u oblicima futura I, ukoliko je pomoćni glagol iza infinitiva, preovlađuju sažeti oblici.

Ranije smo konstatovali da su kod izvjesnih glagola običniji infinitivni oblici po III vrsti, a ne po I (v. t. 101). Od ostalih oblika pomenućemo: *prostriti*, P11, *mećati*, P11, *umriti*, P24, P62, N11, *pomańkati*, P23, *jašiti*, P58, *davati*, P70, *podniti*, N4, *spasiti se*, N4, *privrćat*, GG184, *obstrit*, GG255, *ortt*, GG266, *sasnut*, GG266, *crpat*, GG186, *izagnat*, GG264, *žet*, GG199, *dubst*, GG258, *odarnat*, GG257, *resti*, GG193, *prijat*, GG186, *poćimat*, GG205, *mliti*, GG207, *sumńit*, GG207.

Oblici kao *mećati* i *privrćat* imaju u infinitivu *ć* iz prezenta; ovakvi su oblici rašireni u mlađim ikavskim govorima i danas. Oblici *umriti*, *prostriti* i *obstrit* nalaze se ovako i u dalmatinskih pisaca, iako kod starijih ikavaca nisu neobični ni oblici *umrt*, *prostrt*. O glagolu tipa *pomańkati* govoreno je naprijed (v. t. 92), a glagol *jašiti* mjesto jahati pretpostavlja u prezentu promjenu jašim mjesto jašem; jedino se tako može i objasniti ovaj infinitiv po VII vrsti.

Davati je upravo očekivani oblik, infinitiv ovog tipa glagola ne nalazimo uopće na *-jati*, premda je nekada mogao i ovdje postojati.

Ostali su primjeri iz Nauka ili Gramatike, pa zato nedovoljno pouzdani. U tom smislu je karakteristično i to što nalazimo naporedo analogijske oblike, kao što su: *spasiti se*, *crpat*, *poćimat*, *sumńit* (prema *spasti*, *crpsti*, *poćinati*, *sumńati*) i izvorne oblike kao *žet* i *dubst*.

Posebno stoje oblici *resti* i *prijat*, kao tipični primjeri čakavskog uticaja. S druge strane, pored *izagnat*, što odgovara više obliku ovog glagola kod dalmatinskih pisaca, imamo i *odarnat*, što je više osobina bosansko-hercegovačke franjevačke literature, jer od Dalmatinaca zamjenu sa *r* imaju samo Kačić i Terzić.⁵⁷

O obliku *sasnut* govoreno je ranije (v. t. 21), a *mliti* je prema mniti s izvršenom disimilacijom, koju inače ne nalazimo kod Sitovića.

⁵⁷ Maretić, nav. d., str. 17.

Već po ovoj neujednačenosti, zatim po samom faktu što se većina naročitih oblika nalazi samo u tekstu Gramatike, moramo zaključiti da ovi oblici ne mogu ništa sigurno da kažu o jeziku Sitovićevu, bar ne u pogledu posmatranih infinitivnih oblika.

110. O glagolskom pridjevu radnom ponešto je rečeno, ukoliko se tiče pridjeva s mogućnošću dvojakog oblika (v. t. 101). Ostaju nam još primjeri: *prijali*, P19, *umrli*, P19, *postajalo*, P40, *stali*, P61, *ostali*, P11, *stalo*, P70, *umro*, P38.

Oblik *prijali*, uz ranije pomenuti infinitiv *prijat*, GG186, govori, svakako, u prilog zaključku da je Sitović imao u svom jeziku ovaj čakavski oblik, čija je izoglosa, uostalom, obuhvatila teren daleko od čakavskog direktnijeg uticaja.

Primjer *umro* svjedoči da i naš pisac ovo *r* nije više izgovarao vokalno (v. broj slogova), a oboje, i *umro* i *umrli*, odgovara književnim formama.

Oblici *ostali*, P11, i *stali*, P61, obrazovani su od glagola *stati* i *ostati* i u osnovi su pravilni oblici, iako se, prema prezentu, kod ova dva glagola mogu obrazovati i radni pridjevi *ostanuli* i, *rjeđe*, *stanuli*; u današnjem jeziku samo kao dijalekatske forme.

S druge strane, oblik *postajalo*, P40, pravilan je glagolski pridjev radni glagola *postajati*-*postojim*, ali prema njemu imamo u istom tekstu i oblik *stali*, P61, od *stajati*, koji bi trebalo da glasi *stajali*. Ovdje je, očigledno, izvršeno sažimanje poslije ispadanja *j*, samo nije jasno da li je takav proces bio ograničen jedino na prost glagol, a puni oblik na složeni glagol, ili su postojale uvijek obje mogućnosti.

111. Glagolski pridjev trpni ne pokazuje nikakve znatnije osobitosti. Kod glagola kojima se infinitivna osnova završava na *-a* običniji je kod Sitovića nastavak *-n*; nastavak *-t* se, u stvari, javlja samo u tekstu *Nauka* u tim slučajevima. U ovome se naš pisac znatno udaljava od onoga što pokazuju dalmatinski pisci, koji kod *dati* imaju obično nastavak *-t*, a taj je nastavak vrlo običan za njih i kod mnogih drugih složenih glagola na *-a* u infinitivnoj osnovi.⁶⁸

U tekstu imamo: *upisanu*, P13, *pivana*, P13, *raspuhan*, P18, *ugrijane*, P22, *usjane*, P22, *zgrijane*, P22, *odrizane*, P22, *nabacana*, P26, *oprane*, P36, *ukopan*, P42, *svezani*, P56, ali: *data*, N8, *pored*: *svezana*, N19 i *pridana*, N19.

Nastavak *-t* ima samo u primjerima: *proketo*, P48, *proklet*, P69, *prokleti*, P69, *začet*, N2, *propet*, N2, *uzdignut*, N20, *pritegnuta*, N19, što znači da su u pitanju ili glagoli III vrste ili I vrste s osnovom na nazal.

Glagoli VII i VIII vrste imaju isključivo nastavak *-(i)en*: *rasrdene*, P18, *rastoplene*, P22, *privareni*, P30, *rođen*, N8, *uzvišena*, N10, *ufačena*, N19, itd.

⁶⁸ Maretić, nav. d., str. 15.

Kod glagola IV vrste I razdjela nalazimo nastavak *-en* i oba prelazna glasa: uliven, N8, N9, pridobivene, N19, nedospiveno, N11, ubijenih, GG242, a to odgovara i oblicima dalmatinskih pisaca.⁵⁹ Ipak, od ovih oblika, a to treba naglasiti, ne nalazi se nijedan u Pisni.

Sasvim su stari oblici ovog glagolskog pridjeva: prošastih, N9, prošastomu, GG5, izašasta, GG104, došasta, GG224. Iste ovakve imamo i kod nekih Dalmatinaca⁶⁰, ali je pitanje da li ih je imao Sitović jer u Pisni nema nijedne potvrde.

112. Nešto je veći broj priloga sadašnjeg vremena nego glagolskih priloga za prošlost, ali su ipak i jedni i drugi brojčano prilično slabo zastupljeni.

U glagolskom prilogu sadašnjem nalazimo naporedo oblike sa *ći* i *ć*: imajući, P19, mogući, P11, govoreći, P12, zovući, P12, pivajući, P13, umirući, P19, livajući, P21, vežući, P21, mučeći, P21, zadajući, P21, žegući, P23, tišeći, N18, videći, N19, odnosujući, GG7, trčući, GG127 — prema: kazujući, P21, zadajući, P21, trpeć, P23, P36. Većina ovih primjera je potpuno pravilna i odgovara oblicima prezenta koje smo ranije ustanovili; neobični oblici *odnosujući* i *trčući* (posljednji bi pretpostavljao konjugaciju ovog glagola po I vrsti, kao što imamo kod dalmatinskih pisaca) jesu iz Gramatike i lako je moguće da ne pripadaju piscu.

Međutim, u tekstu Pisne javlja se i oblik *letuštih*, P60, istina, u potpuno adjektiviziranoj upotrebi, ali u formi koja je najčešća u dubrovačko-dalmatinskoj poeziji i koju je pisac, vjerovatno, odande i uzeo.

113. Od glagolskog priloga prošlog u Pisni imamo svega tri primjera, a nešto malo veći broj nalazi se u drugim tekstovima. Već samo to ukazuje na rijetku upotrebu ovoga priloga u piščevom jeziku; kako u savremenom mlađem ikavskom govoru gotovo i nemamo ovog priloga, može se konstatovati da je kod našeg pisca, vjerovatno, već bio u izumiranju.

I od ovo malo primjera nemamo nijednog bez *-ši*, ali zato imamo neke starije i, vjerovatno, već i tada u velikoj mjeri knjiške forme. U Pisni je takav primjer *uzamši*, P44, a u Gramatici: *rekši*, GG68, GG241. Forma *uzamši* je jako rasprostranjena u našoj starijoj literaturi, istina, manje kod dalmatinskih pisaca a više kod bosansko-hercegovačkih franjevaca.

Od ostalih glagola imamo primjere: promislivši, P11, smilivši se, P69, rodivši, N8, odrišivši, N15, smutivši, N15, metnuvši, GG73, stavivši, GG73.

114. Potrebno je još osvrnuti se na pojedine oblike glagola biti i htjeti, koji i ovdje fungiraju kao pomoćni glagoli.

⁵⁹ Maretić, nav. d., str. 11—12.

⁶⁰ Maretić, nav. d., str. 22.

Glagol biti javlja se u prezentu *jesam* i u punim i u enklitičkim formama, i u tom pogledu ne pokazuje nikakvih osobitosti. Nešto je zanimljiviji u prezentu *budem*, koji se javlja i u formi *uzbudu*, N20, *uzbude*, N19, s futur-skim značenjem, a inače u sklopu futura II drugih glagola (v. t. 105).

U Gramatici su od ovog glagola dati oblici aorista, i to: bih, bi, bi, bismo, biste, biše, GG26. Ovi oblici u upotrebi odgovaraju oblicima potencijala, s tom razlikom što ni Sitović nigdje u potencijalu ne upotrebljava oblik biše za 3. l. plurala. (O potencijalu v. t. 107.) Potencijal samog glagola biti takode je zastupljen u tekstu, pa imamo: bi bila, P23, P61, bile bi, P26, bi ne bilo, P30. Interesantan je posljednji primjer s negacijom iza glagolske enklitike.

Za imperfekt ima ovaj glagol dvostruke oblike; s jedne strane imamo: bijaše (3. l. s.), P18, P43, P66, P70, itd., bijahu, N21, i u Gramatici: bjah, bijaše, bijaše, bijahmo, bijahte, bijahu, GG26, a s druge: biše, P28, P53, P70, itd., bihu, P24, P38, N21, N23. Oblici u Gramatici su u izvjesnoj mjeri nesigurni, ali treba imati u vidu da i mostarski govor ima još *-hmo* u aoristu.⁶¹

Treba još pomenuti oblik imperativa ovog glagola, koji se javlja opet u dvije varijante: bud, P48, budi, P74, N11, N15. Jedino u ovog glagola imamo imperativni oblik s izgubljenim *i*.

115. Prezentski oblici glagola htjeti javljaju se i u punoj i u enklitičkoj formi i odgovaraju književnom jeziku danas. O oblicima s izgubljenim *h* govoreno je u fonetici (v. t. 43).

Odrični oblici prezenta nalaze se samo u formi koju imamo danas u književnom jeziku. Od savremenog jezika odstupaju forme imperfekta, koje glase: hotijaše (3. l. s.), P18, ne ktijaše (3. l. s.), P38, P43, hotiše (3. l. s.), P38, P42. Kao što se vidi, i kod ovog glagola, kao i kod pomoćnog glagola biti, imamo dvije varijante za imperfekt. Oblik *hotiše* odgovara tipu imperfekta dadiše, koji opet odgovara specifičnom imperfektu dalmatinskih pisaca.

S ovim se oblikom podudaraju u glagolskoj osnovi oblici aorista, a jedina je razlika u nastavcima za lice; tako imamo: ne ktiše (3. l. pl.), P19, P38, hotiše (3. l. pl.), P27, ne kti (3. l. s.), P38. O varijantama s osnovom *hot-* ili *kt-* govoreno je u fonetici (v. t. 43).

Od ostalih oblika ovog glagola nalazimo samo jedan primjer potencijala: *bi hotila*, P51, koji potvrđuje da je u potvrdnim formama ovog glagola isključivo uopćena osnova *hot-*.

116. Ovim bismo izložili sve glavne crte glagolske sisteme Sitovićeve jezika, kako nam se ona odražava u tekstu, a ujedno i ostale glavne crte njegova jezika. Mnoga pitanja ostaju sporna, a mnogi zaključci nedovoljno argumentirani zbog nedostatka materijala; ipak osnovni zaključak koji je koncipiran već na prvim stranicama ostaje u cjelini.

⁶¹ Ivić, nav. d., str. 178.

Sitovićev jezik je, nesumnjivo, jedan od mladih ikavskih govora; pretrpio je sasvim neznatne uticaje kako franjevačke bosansko-hercegovačke tako i dalmatinsko-štokavske literature, a nije podlegao ni znatnijem uticaju njegovih kasnijih boravišnih mjesta bliže obalama Jadrana. Tu i tamo nađe se poneka forma koja je tipično literarna, ali u većini slučajeva podudaranje s literarnim osobinama jezika dalmatinskih štokavskih pisaca proizlazi iz činjenice da je veći broj tih pisaca govorio vrlo sličnim govorom, koji se u nizu osobina poklapao s jezičkim osobinama Sitovićeve rodna mjesta — svi ti govori pripadaju, naime, istoj grupi mlađeg ikavskog poddijalekta.

